

„katastr“, *pagar* [pɐˈʁar] „zaplatit“). Jiným rysem typickým pro distribuci portugalských konsonantů je to, že se na konci slabiky prakticky nerealizuje žádná okluziva ani jiná napjatá souhláska. Objevují se tam pouze nejvolněnější souhláskové realizace podsystemu, mezi něž patří silně velarizované [ʔ] (*Brasil* [brɐˈʒiʔ] „Brazílie“), jednokmitové apikální [r] (*carta* [ˈkarta] „dopis“) a tupé sykavky [ʃ], neznělá prepalatální labializovaná frikativa, (*mês* [ˈmɛʃ] „měsíc“) a [ʒ], znělá prepalatální labializovaná frikativa, (*desde* [ˈdɛʒdɨ] „od“). Vlivem vyššího tempa řeči se v nepřízvučných slabikách často nerealizuje poměrně slabý vokál [i], což vede ke vzniku nových souhláskových skupin: *democrata* [dɐmuˈkrata] „demokrat“, *fechadura* [fɛʃˈdura] „zámek“ (Mateus et al. 2003).

Z hlediska jazykové jednoty je nápadná **rozmanitost dialektů**⁷ na území Portugalska. Dialekty evropské portugalské bývají děleny do tří základních skupin (viz obrázek 4): dialekty **galicijské**, dialekty **severoportugalské** a portugalské dialekty **středojižní**.

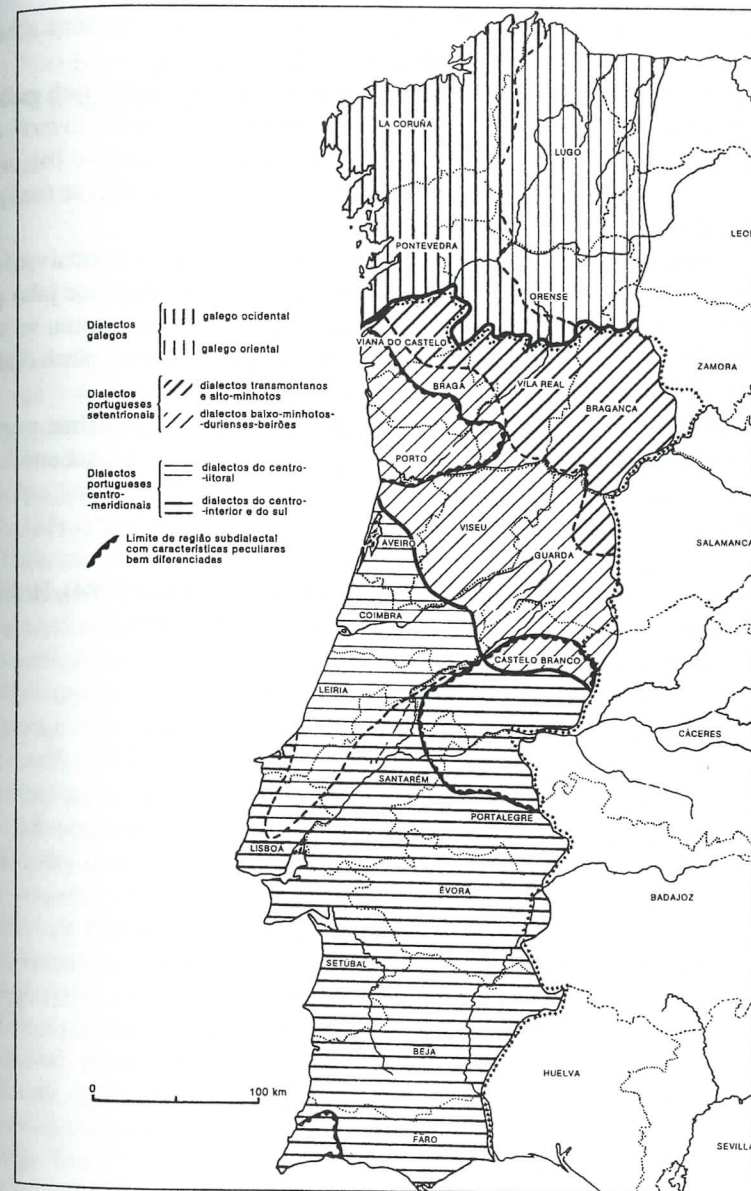
Pro **galicijštinu** je charakteristické, že nemá znělou predorsoalveolární frikativu orální [z]. Např. slovo *rosa* „růže“ se realizuje buď s neznělou nelabializovanou apikoalveolární frikativou orální [ʃ], nebo s neznělou nelabializovanou predorsoalveolární frikativou orální [s], kdežto sloveso *fazer* „dělat“ má buď neznělou interdentální frikativu orální [θ], nebo neznělou nelabializovanou predorsoalveolární frikativu orální [s].

V galicijštině také neexistuje znělá labializovaná koronoalveolární frikativa orální [ʒ] (portugalské *hoje* „dnes“). Substantivum *hoxe* se vysloví s neznělou labializovanou koronoalveolární frikativou orální [ʃ].

Severoportugalské dialekty rozlišují mezi neznělou apikoalveolární frikativou [ʃ] (*seis* „šest“, *passo* „krok“) a znělou apikoalveolární frikativou [z] (*rosa*). V některých konzervativních dialektech se vedle zmíněných apikoalveolárních frikativ uchovává neznělá i znělá predorsoalveolární frikativa orální [s], [z] (*caça* „lov“, *cinco* „pět“, *fazer* „dělat“).

Středojižní portugalské dialekty mají pouze neznělou predorsoalveolární frikativu orální [s] (*seis*, *passo*, *cinco*, *caça*) a znělou predorsoalveolární frikativu orální [z] (*rosa*, *fazer*), obě typické pro normativní ustálenou portugalskou výslovnost. Znamená to tedy, že postrádají znělou i neznělou apikoalveolární frikativu orální [z] a [ʃ].

⁷ Podrobnější informace o portugalských dialektech, a to nejen na území kontinentálního Portugalska, lze získat např. v Cintra (1983), Kröll (1994: 545–559) a v Mateus et al. (2003). Vzhledem k této skutečnosti se zde omezíme na uvedení pouze několika charakteristických rysů týkajících se rozdílů ve zvukovém plánu.

Obrázek 4: Rozložení hlavních dialektů na území kontinentálního Portugalska (podle Cintra – Cintra 1984)

Další kritéria dialektologického třídění už nejsou tak jednoznačná a navíc se zdaleka nekryjí s kritérii založenými na distribuci sykavek.

(a) Ve většině dialektů **severoportugalských** a ve všech dialektech **galicijských** se normativní [v], znělá labiodentální frikativa orální (*vinho* „víno“, *avó* „babička“), realizuje na začátku taktu a uvnitř taktu po nazále jako [b], znělá bilabiální okluziva orální. Avšak uvnitř taktu, není-li to po nazále, se realizuje jako [β], znělá bilabiální frikativa orální.

(b) Podobně také normativní [ʃ], neznělá labializovaná koronoalveolární frikativa orální (*chave* „klíč“, *achar* „nalézt“, „myslet“), se realizuje jako prepalatální nelabializovaná afrikáta [tʃ] [ʃavi], [ʃjar]. Dochází k tomu ve stejných oblastech, tj. ve většině dialektů **severoportugalských** a ve všech dialektech **galicijských**.

V našem popisu výslovnosti evropské portugalštiny se přidržíme normy, která zhruba odpovídá výslovnosti vzdělaných vrstev obyvatel Lisabonu.⁸

Literatura

Barbosa (1983, 1994a, 1994c), Cintra (1983), Cunha – Cintra (1984), Holtus – Metzeltin – Schmitt (1994), Kröll (1994), Mateus et al. (2003).

⁸ Nad důvody pro volbu této varianty evropské portugalštiny se zamýšlí Barbosa (1994a: 131).

HLÁSKY A JEJICH ZÁKLADNÍ TŘÍDĚNÍ

Postupným lineárním členěním mluvené řeči lze stanovit **slabiky**, základní (a přitom komplexní) jednotky souvislého řečového projevu. Avšak i slabiky jsou dále dělitelné. Každá slabika obsahuje prvek, jenž tvoří její jádro (nucleus), a někdy i prvky, které se k jádru připínají, ať před ním (praetura) nebo po něm (koda). Tyto prvky označujeme jako **hlásky**, základní stavební jednotky řeči. Jádro slabiky je místem největšího náboje artikulační a akustické energie.

Palková (1994: 118) definuje **hlásku** takto: „Hláska jako obecná neznaková jednotka je elementární zvukový segment, který je vymezen výčtem fyzikálních vlastností zvukové matérie (artikulačních, akustických, ev. percepčních).“ Dále upozorňuje na to, že hláska není konkrétní jednotlivina, tedy určitý zvuk, který by byl realizován v daném okamžiku daným mluvčím. Charakteristika hlásky se opírá o zobecněné společné zvukové vlastnosti (1994: 118). Podobně Krčmová (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002: 169) vymezuje hlásku jako „elementární zvukový segment řeči, základní jednotku fonetického popisu jazyka. (Hláska) Je určitým stupněm zobecnění nesmírně proměnlivé zvukové reality lidské řeči.“

Hlásky se v portugalštině dělí do tří základních skupin, a to na **samohlásky** (*vogais*), **souhlásky** (*consoantes*) a **polosamohlásky** (*semivogais*). Terminologie týkající se této poslední skupiny není ustálená: vedle termínu polosamohlásky se setkáme s označením **polosouhlásky**⁹ (*semiconsoante*) či s anglickými pojmy **glide** nebo **aproximanta**. Třebaže se jazyky počtem hlásek i způsobem jejich vzájemného spojování zpravidla liší, některé zásady platí obecně. Pro **samohlásky** je z akustického hlediska charakteristická tónová podstata, spjatá z pohledu artikulačního s největším uvolněním průchodu hláskovacím traktem. Pokud jde o distribuci v rámci slabiky, bývá její jádro nejčastěji obsazováno právě samohláskami. Při artikulaci **souhlásek**, jejichž zvukovou podstatou je šum (doprovázený v některých případech větší či menší

⁹ Někdy se dělá mezi polovokály a polokonsonanty významový rozdíl (viz níže).

přítomností tónu), se na různých místech v nadhrtanových dutinách vytvářejí překážky v podobě závěru nebo úžiny. V rámci slabiky se souhlásky připojují k samohláskám a jádro slabiky většinou netvoří, i když i zde existují výjimky, např. v češtině mohou souhlásky *r*, *l*, *m* jádro slabiky představovat (*vlk*, *krk*, *sedm*). Dělení hlásek na samohlásky a souhlásky patří mezi nejstarší způsoby hláskové klasifikace. Pokud jde o **glidy** (aproximanty, polosamohlásky), jsou původu samohláskového. Bývá poukazováno na to, že určitá artikulační i akustická blízkost mezi nimi a zavřenými samohláskami v portugalštině existuje (Andrade – Viana 1996, Mateus et al. 2003, Mateus – Andrade 2002). Od vokálů se však liší jednak tím, že nikdy nemohou mít slovní přízvuk, jednak distribucí: vždy se kombinují se samohláskami, s nimiž tvoří dvojhásky nebo trojhásky. Navíc samy nikdy neobsazují jádro slabiky (Barbosa 1994c: 155, Andrade – Viana 1996: 175–177).

Hlásky lze podrobněji charakterizovat z hlediska **akustického** (zvuková skladba hlásek) a **artikulačního** (nastavení mluvidel a jejich pohyby při realizaci každé jednotlivé hlásky). Pro hlasovou komunikaci je rovněž nezbytné hledisko **percepční**.

5.1 SAMOHLÁSKY

Pro samohlásky je charakteristická tónová struktura jejich akustického spektra (totéž platí také pro **souhlásky sonorní**¹⁰) a rovněž to, že po dobu jejich artikulace je průchod hláskovacím traktem co nejvolnější. Pro vlastní samohláskovou artikulaci je typické vytváření soustavy rezonátorů, jíž v rámci nadhrtanových dutin fonační proud prochází. Vokály lze klasifikovat zejména z hlediska akustického a artikulačního. Do artikulačního přístupu patří kritérium postavení jazyka, labializace, kvantity, zavřenosti / otevřenosti, nazálnosti / orálnosti a přízvučnosti / nepřízvučnosti.

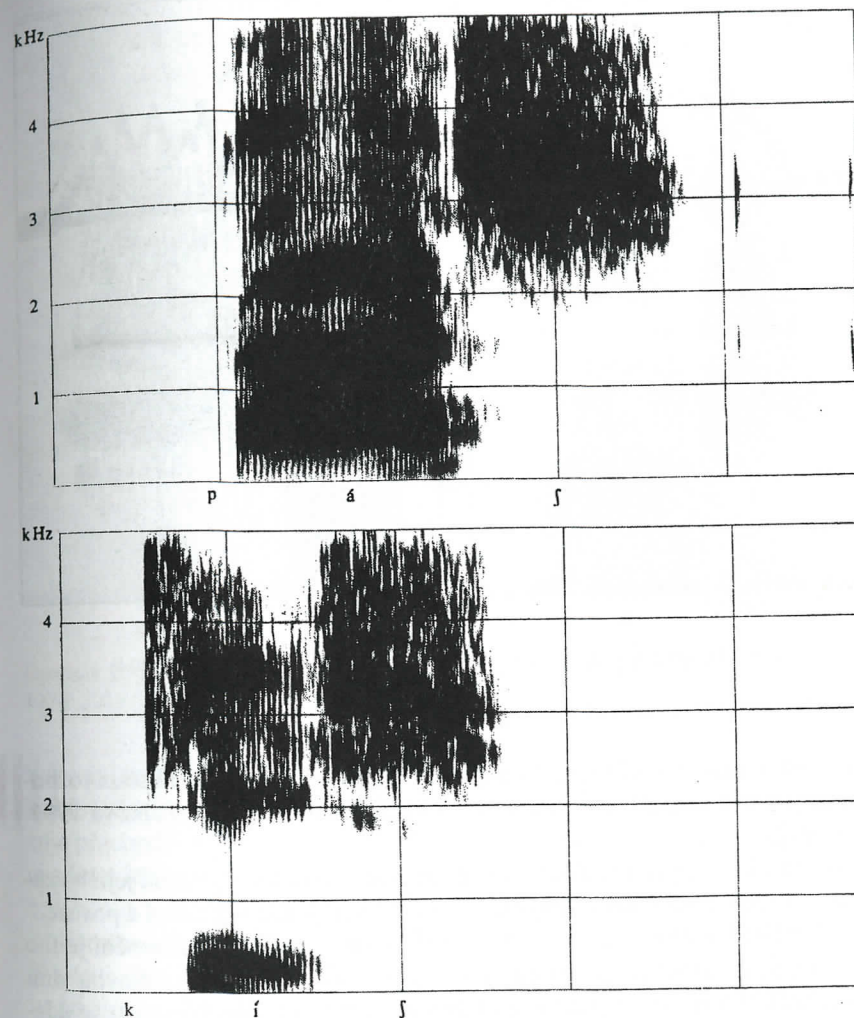
5.1.1 Kritéria třídění samohlásek

5.1.1.1 Akustické hledisko

V akustickém spektru každého vokálu existuje kromě základního hlasivkového tónu (F_0) řada vyšších tónů, které vznikají v nadhrtanových rezonančních dutinách¹¹ zesílením procházejícího základního tónu. Jde o tzv. **forman-**

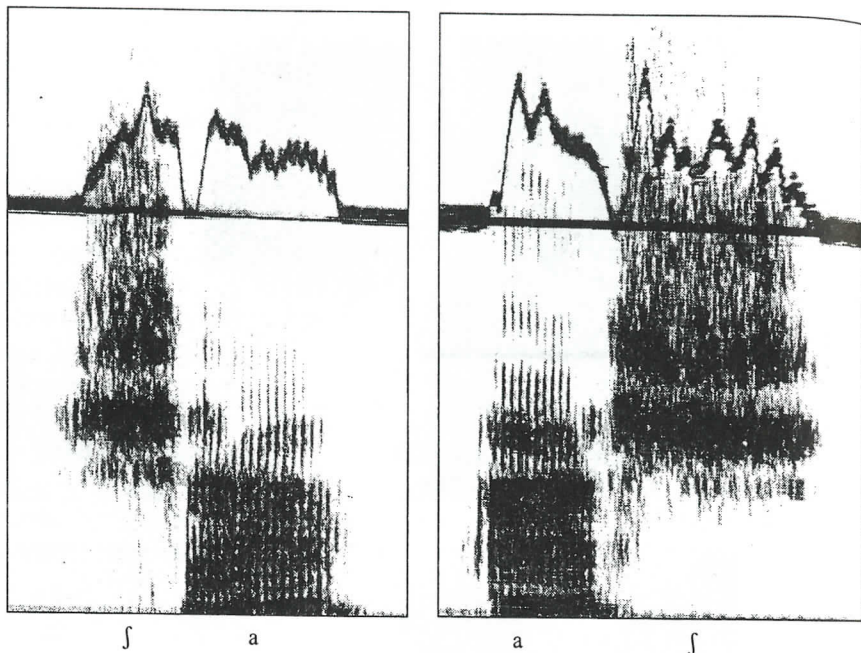
¹⁰ Pokud jde o postavení *sonorních* konsonantů v systému hlásek, viz 5.3.3.1 a 5.3.3.2.2.

¹¹ Problematikou vztahů mezi formanty a dutinami se podrobněji zabývá Palková (1994: 109).

Obrázek 5: Spektrogramy slov *paz*, „mír“ a *quis* „chtěl jsem“ (Andrade – Viana 1996: 167)

ty (viz výše). Při artikulaci vokálů (V) se mění vlastnosti nejen dutiny ústní, ale i hrdelní, což je vyvoláno pohyby jazyka v rovině horizontální a vertikální a také obměnou tvaru a velikosti retního otvoru. Zmíněné artikulační pohyby, mající za následek modifikaci rezonátoru tvořeného nadhrtanovými dutinami, vyvolávají změny ve formantové struktuře složených tónových zvuků,

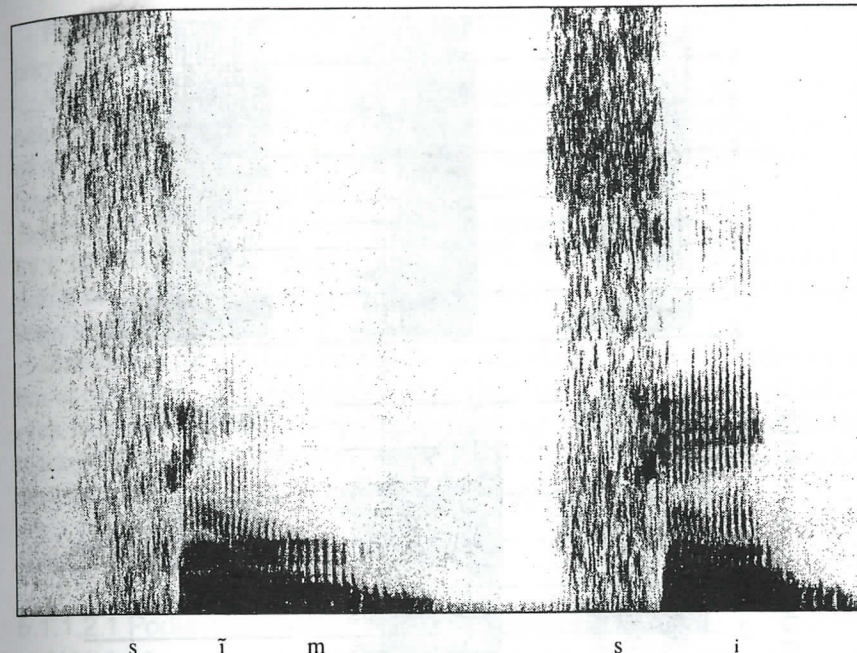
Obrázek 6: Spektrogramy vokálu [a] ve spojeních [ʃa], [aʃ] (Almeida 1976: 394)

kteří odpovídají různým samohláskám. Při charakteristice vokálů se za rozhodující považuje vztah mezi prvními dvěma formanty (F_1 , F_2) (Palková 1994: 106–107).

Akustická analýza vokálů a konsonantů vede rovněž k objasnění jejich vzájemných vlivů a ke vzniku nových teorií o slabice, jejím vymezení a povaze.

Akustické spektrum konkrétní samohlásky je grafické znázornění jejího zvukového složení pomocí spektrografu. Tento přístroj rozloží zvukovou vlnu na jednotlivé tóny, které ji tvoří, a graficky je znázorní. Zleva doprava se udává frekvence tónů, svisle jejich intenzita.

Akustická struktura samohlásek nejlépe vynikne na trojrozměrných **spektrogramech**. Na nich je časový průběh znázorněn vodorovně, frekvence svisle a intenzita zkoumané samohlásky různým stupněm ztmavnutí. Oblasti velké intenzity odpovídají jednotlivým formantům, tj. rezonancím v nadhrtanových dutinách (srov. obrázky 5, 6, 7). Spektrogram je tedy grafické znázornění zvukových složek jedné nebo několika po sobě jdoucích hlásek získané akustic-

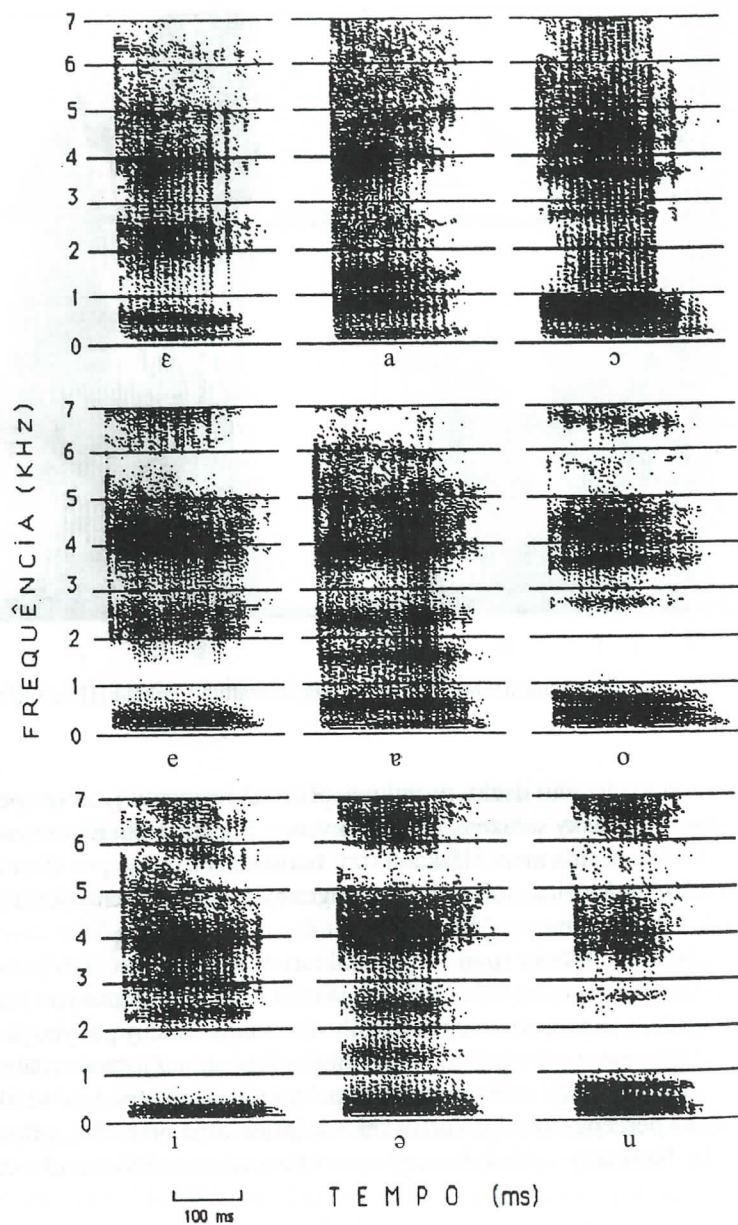
Obrázek 7: Spektrogram nazálního vokálu [ĩ], *sim*, a orálního vokálu [i], *si* (Almeida 1976: 391)

kou analýzou zvoleného úseku promluvy, přičemž formanty jsou ve spektru každé jednotlivé hlásky seřazeny podle frekvence. Spektrogram rovněž zachycuje přechodová pásma mezi hláskami (tzv. **tranzienty**), což je pro identifikaci některých hlásek velmi důležité. Spektrogramy portugalských vokálů [e, a, o, e, v, o, i, ĩ, u] jsou znázorněny na obrázku 8.

Formanty každé hlásky mají svůj charakteristický kmitočet. Ten je závislý především na postavení mluvidel. To znamená, že změny pohybu jazyka ve směru svislém se projeví změnou prvního formantu. Změny pohybu jazyka ve vodorovném směru ovlivňují hodnotu druhého formantu. Zjištěné vzdálenosti mezi F_1 a F_2 odpovídají difúznímu – kompaktnímu charakteru dané hlásky.¹²

Z hlediska percepce jsou pro určování vokálů závažné první dva, případně tři formanty. Formanty vyšší informují zpravidla o zabarvení hlasu mluvěcího.

¹² Tento typ vztahů je dále rozpracován v části věnované fonologii.

Obrázek 8: Spektrogramy jednotlivých vokálů (Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1990)

Při akustické charakteristice samohlásek se uvažuje rovněž o parametrech, jakými jsou výška, síla a zabarvení.

Výška je závislá na frekvenci. Se stoupajícím kmitočtem roste i výška daného vokálu. Tento poměr však není přímo úměrný, ale logaritmický. Znamená to, že lidské ucho zaznamenává každou dvojnásobnou frekvenci jako stejný interval. V hudbě se v této souvislosti hovoří o oktávě.

Síla (intenzita) zvuku a rozdíly v ní jsou nesterjně využívány různými jazyky k účelům distinktivním nebo expresivním. Palková v této souvislosti hovoří o tzv. větne prominenci neboli o uplatnění zvukové prominence v rovině suprasegmentální (1994: 165–168).

Zabarvení (témbr) lze charakterizovat jako akustickou vlastnost nebo soubor akustických vlastností daných zesílením, a tedy větší slyšitelností, některých harmonických tónů při průchodu zvukové vlny jednotlivými dutinami hláskovacího traktu. Např. [u] má **témbr** velární, kdežto [i] palatální. Pro nosové samohlásky (Vnas) je charakteristické zabarvení nazální.

5.1.1.2 Artikulační hledisko

5.1.1.2.1 Podle horizontálního posunu jazyka

V klidovém postavení spočívá jazyk uprostřed dutiny ústní. Při realizaci některých vokálů nedochází k jeho posunu ani vpřed ani vzad. Toto zjištění však není absolutní a s určitým „rozptylem“ je tu třeba počítat. V portugalské se to týká vokálů **středních** [a, e], přičemž jako čistě střední se realizuje [a], kdežto [e] vykazuje slabý posun vpřed. Jmenujme navíc samohlásku [ɨ].¹³ Ta se při realizaci posouvá slabě vzad (Mateus 1982: 115) a lze ji tedy charakterizovat jako středozadní.¹⁴

Při artikulaci dalších vokálů se hmota jazyka dostává do přední části dutiny ústní, což vede ke zmenšení objemu této dutiny a zároveň ke zvětšení objemu dutiny hrdelní. Jde o vokály **přední**: [i, e, ε].

Při artikulaci vokálů třetí skupiny se posouvá hmota jazyka do zadní části ústní dutiny. Takto se realizují samohlásky **zadní**: [u, o, ɔ].

¹³ Ve snaze o co nejdůslednější zachycení fonetické podoby jednotlivých hlásek jsme se rozhodli nahradit – v souladu s portugalskými tendencemi – symbol [ə] symbolem [ɨ] (Andrade – Viana 1996: 127–128).

¹⁴ Na základě některých podkladů z portugalské fonetiky a fonologie navrhuje v tomto 2. vydání změnit klasifikaci samohlásky [ɨ], varianty portugalského fonému /e/ (Delgado-Martins 1988, Mateus 1982: 115, Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1990). Nadále ji budeme pokládat za středozadní vysokou samohlásku orální.

5.1.1.2.2 Podle vertikálního posunu jazyka

Vertikální posun jazyka bývá spojen s posunem horizontálním. Při nejvyšším postavení jazyka se realizují vokály **vysoké**: vysoké přední [i], vysoké zadní [u] a vysoké středozadní [ɨ] (Barroso 1999, Mateus 1982).

Posun jazyčné hmoty dolů do spodiny ústní je charakteristický pro realizaci vokálů **nízkých**: nízkého středního [a]. Při setrvání jazyka v dolní části úst se tvoří též **polonízké** samohlásky: polonízké přední [ɛ] a polonízké zadní [ɔ].

Zůstává-li hmota jazyka přibližně ve střední výšce (v klidové poloze), artikulují se vokály **středové**: střední středové [ɐ].

Zaujme-li hmota jazyka postavení mezi polohou středovou a vysokou, tvoří se vokály **polovysoké**: polovysoké přední [e] a polovysoké zadní [o].

5.1.1.2.3 Podle labializace

Činnost rtů není při artikulaci portugalských vokálů zanedbatelná. Naopak. Upravuje akustické vlastnosti ústního rezonátoru. Podle účasti rtů lze portugalské samohlásky rozdělit do dvou skupin, a to na samohlásky **labializované** [u, o, ɔ] a **nelabializované** [i, e, ɛ, ɨ, ɐ, a].

5.1.1.2.4 Podle trvání (kvantity)

V češtině se vokály liší ve všech pozicích také trváním, kvantitou. Dlouhá samohláska má dobu trvání zhruba dvojnásobnou než samohláska krátká ve stejné pozici. Délka vokálu je v češtině nezávislá na umístění slovního přízvuku. Naopak v portugalské kritérium kvantity u vokálů neexistuje, i když akustické výzkumy na tomto poli ukazují, že větší délka (dá-li se o ní hovořit) je vázána pouze na přízvučnou slabiku (Delgado-Martins 1975). Pozdější výzkumy evropské portugalské jazyka zjišťují, že výraznější kvantitu mají přízvučné vokály zejména v koncovém postavení věty (Falé 1998).

5.1.1.2.5 Podle zavřenosti / otevřenosti samohlásek

Zatímco v češtině jsou vokály považovány za hlásky středního stupně otevřenosti, v portugalské (ale např. i ve francouzštině) je nutno rozlišovat samohlásky otevřené a zavřené. Z hlediska artikulace je míra otevřenosti dána čelistním úhlem. V rámci vokálního systému portugalské bývají rozlišovány čtyři stupně otevřenosti: (1) **zavřené**: [i, ɨ, u], (2) **polozavřené** [e, o], (3) **polootvřené** [ɛ, ɔ], (4) **otevřené** [a]. Domníváme se však, že existuje ještě jeden stupeň otevřenosti. Zaujímá jej vokál [ɐ], který se realizuje jako **polozavřené**.

5.1.1.2.6 Podle nosovosti

V polštině, francouzštině a portugalské má velký význam rozlišování mezi samohláskami orálními a nazálními. Zatímco při realizaci ústních samohlásek prochází výdechový proud vzduchu pouze dutinou ústní, při artikulaci samohlásek nosových prochází zároveň dutinou ústní i nosní. To je umožněno tím, že se měkké patro při artikulaci nosových vokálů oddálí a zapojí tak dutinu nosní (jako tzv. pobočný rezonátor), která podstatně ovlivní výsledný akustický obraz daného vokálu.

V současné evropské portugalské lze tedy stanovit tyto nazální vokály (Vnas): [ĩ, ê, ê, ẽ/ã, õ, õ, õ] a následující vokály orální (Vor): [i, e, ɛ, a, ɐ, ɨ, ɔ, o, u].

Zvláštní skupinu vokálů představují tzv. vokály **nazalizované**, které vznikají působením nazálních konsonantů v intervokálním postavení na předcházející vokál (Barbosa 1994c: 55). Tento jev – nazalita – je nápadný zejména v brazilské variantě portugalské, kdežto ve variantě evropské je značně omezen (Mateus 1982: 92, Silva 2002: 93). Porovnáme-li portugalské a francouzské nosové samohlásky z hlediska kvality, zjišťujeme, že francouzské Vnas jsou otevřené, kdežto portugalské zavřené nebo polozavřené. (Nesmíme však zapomenout na to, že tu jde o stupeň zavřenosti / otevřenosti v rámci dvou odlišných vokálních systémů.)

5.1.1.2.7 Podle přízvučnosti a nepřízvučnosti

V evropské portugalské, podobně jako v ruštině, existuje nápadný rozdíl mezi realizacemi vokálů ve slabikách přízvučných a nepřízvučných. Ve slabikách přízvučných se vokály artikulují vždy plně, kdežto ve slabikách nepřízvučných je jejich artikulace oslabena a mnohdy redukována. V četných případech může mít tempo promluvy za následek to, že se vokál nerealizuje vůbec, což lze ilustrovat výrazy *dente* ['dẽˈtɨ] nebo ['dẽˈt] „zub“ a *desacordo* [dizẽˈkordu] nebo [dzeˈkordu] „nesouhlas“. Tyto obměny se týkají především reprezentací fonému /e/.

Ve slabice **přízvučné** se vyskytují tyto Vor: [i, e, ɛ, a, ɐ, ɨ, ɔ, o, u] a tyto Vnas: [ĩ, ê, ê, ẽ/ã, õ, õ, õ].

Pokud jde o realizaci samohlásek, existuje však mezi **nepřízvučnými** slabikami nápadná nerovnováha.

Co se týče **orálních samohlásek**, z těch se mohou podle okolností ve slabice protonické realizovat [i, e, ɛ, a, ɐ, ɨ, ɔ, o, u].

Ve slabice posttonické finální (na absolutním konci a před realizací archifonému /S/, tj. před [ʃ], [ʒ], [z]) najdeme samohlásky [ɐ, ɨ, u], kdežto ve slabice posttonické nefinální se realizují vokály [ɐ, ɨ, i, u].

Nosové samohlásky se – kromě již zmíněné slabiky přízvučné – realizují pouze ve slabice protonické, a to formou vokálů [ĩ, ê, ẽ, õ, õ].

5.1.2 Charakteristika systému orálních vokálů

Současná evropská portugalština obsahuje následující orální samohlásky [i, ɨ, e, ε, a, v, ɔ, o, u], které lze charakterizovat podle těchto základních artikulačních kritérií: horizontální posun jazyka ve směru předozadním, vertikální posun jazyka a účast rtů. Kritérium nazálnost / orálnost umožní vymezit subsystém nazálních vokálů vůči vokálům orálním. Aplikací uvedených hledisek stanovíme tyto řady samohlásek:

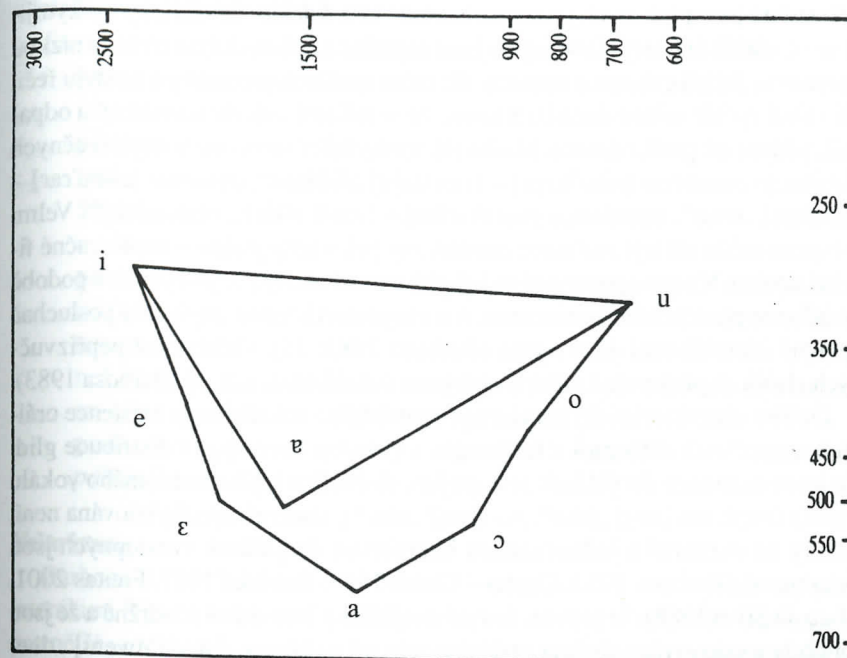
přední [i, e, ε]	střední [ɨ, v, a]	zadní [u, o, ɔ]
vysoké [i, ɨ, u]		nízké [a]
polovysoké [e, o]	středové [v]	polonízké [ε, ɔ]
nelabializované [i, e, ε, ɨ, v, a]		labializované [u, o, ɔ]
ústní [i, e, ε, ɨ, v, a, u, o, ɔ]		nosové [ĩ, ě, ě, ě/ã, ũ, õ, õ]

Pokud jde o kritéria, která slouží k vymezení jednotlivých hlásek, přihlíží se zejména k jejich distribuci a k jejich artikulační a akustické charakteristice. Co se distribuce týče, bereme v úvahu typ slabiky (přízvučná, nepřízvučná, zavřená, otevřená), v němž se daná hláska realizuje, její bezprostřední hláskové okolí a také její případný podíl na morfologii konkrétního slova (jeho tvary, koncovky a afixy).

Pomocí moderních fonetických metod lze určit akustickou strukturu samohlásek: stanovit hodnoty formantů (tabulka 1), intenzitu a trvání dané hlásky.

V	F ₁	F ₂
[i]	293,58	2343,36
[e]	403,19	2083,94
[ε]	501,10	1893,21
[v]	511,13	1602,07
[a]	626,04	1325,77
[ɔ]	530,70	993,91
[o]	425,53	863,59
[u]	315,00	677,80

Tabulka 1: Hodnoty formantů F₁ a F₂ v Hz zjištěné pro realizace vokálů v přízvučné slabice (Delgado-Martins 1973: 311)

Obrázek 9: Akustický trojúhelník portugalských ústních samohlásek (podle Delgado-Martins 1988)

Na základě vztahů mezi hodnotami prvního a druhého formantu lze pro portugalské orální samohlásky (v přízvučné slabice) sestavit tzv. **akustický trojúhelník**, označovaný rovněž jako trojúhelník Hellwagův.¹⁵

vokály orální	[i]	[u]	[e]	[o]	[ε]	[ɔ]	[v]	[a]	[ĩ]
trvání v ms	68	69	80	96	106	96	68	93	49

Tabulka 2: Průměrné hodnoty trvání jednotlivých vokálů¹⁶ (Delgado-Martins 1975: 5)

Již výše jsme se zmínili o tom, že existence velmi silného **slovního přízvučného** v portugalštině má za následek nápadnou nerovnováhu mezi realizacemi vokálů ve slabikách přízvučných a nepřízvučných. Vokály realizované ve **slabice**

¹⁵ První popis systému samohlásek pomocí trojúhelníku navrhl v roce 1781 německý badatel Ch. F. Hellwag (Palková 1994: 71).

¹⁶ Podrobnou analýzu trvání samohlásek v kontextu podává Falé (1998).

přízvučné jsou plné, syté, jasné a relativně delší, kdežto samohlásky vyskytující se ve **slabikách nepřízvučných** jsou nápadně krátkou dobou trvání a nízkou intenzitou. Jejich existence mnohdy závisí na rychlosti promluvy a na stylu řeči. Při velmi rychlé mluvě dochází k tomu, že se některé vokály nerealizují a odpadají.¹⁷ Mezi ně patří zejména hláska [ɨ], vyskytující se pouze v nepřízvučných slabikách: *cemitério* [sɨmi'terju] – [smi'terju] „hřbitov“, *demorar* [dɨmu'rar] – [dmu'rar] „trvat“, *metafórico* [mɨtɛ'fɔriku] – [mtɛ'fɔriku] „metaforický“. Velmi oslabená může též být realizace samohlásky [u], a to zejména v nepřízvučné finální slabice. V tomto postavení se její přítomnost někdy projevuje pouze v podobě labializace předchozího konsonantu. Ale i ta postačí k tomu, aby rodilý posluchač správně identifikoval daný výraz (Barbosa 1983: 13). Oslabenost nepřízvučných slabik se projevuje i nižším výskytem vokálů [e, ɛ, a, ɔ, o] (Barbosa 1983).

Dalším charakteristickým rysem portugalského vokalizmu je existence orálních a nazálních **diftongů** a **triftongů**, s nimiž je úzce spjata distribuce glid. Zatímco existence dvojhlásek sestupných, složených z plnohodnotného vokálu a glidy (např. *seu* [seu] „jeho“, *pai* ['pai] „otec“), nikterak zpochybňována není, názory na existenci a jednoznačnou interpretaci dvojhlásek vzestupných jsou nejednotné (Barbosa 1983, Cunha – Cintra 1984, Drenska 1987, Freitas 2001, Mata da Silva 1988). Je pravda, že tyto dvojhlásky jsou méně soudržné a že jsou mnohdy vyslovovány dvěma způsoby, a to jako diftong *dueto* ['dwetu] „due-to“ nebo jako hiát, tj. spojení dvou plnohodnotných vokálů, [du'etu]. Příkladem trojhlásky, tj. spojení glida + vokál + glida, je *fiei* ['fjɛi] „důvěřoval jsem“.

5.1.2.1 Klasifikace orálních samohlásek

Vokály jsou rozděleny podle postavení jazyka při jejich realizaci do tří základních skupin: přední [i, e, ɛ], střední [ɨ, ɐ, a] a zadní [u, o, ɔ].

5.1.2.1.1 Orální samohlásky přední

[i], přední vysoká samohláska orální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné otevřené i zavřené, jakož i ve slabikách nepřízvučných. Před laterálami [l] a [ʎ] se velarizuje podobně jako další ústní samohlásky.

¹⁷ Problematikou elize nepřízvučných koncových vokálů v postavení po jiné samohlásce se zabývá Drenska (1989).

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [i] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné otevřené**: *vida* ['viðɐ] „život“, *fico* ['fiku] „zůstávám“, *vi* ['vi] „viděl jsem“;
 - **přízvučné zavřené** před jiným konsonantem než [ʎ]: *lista* ['liʃtɐ] „seznam“, *partir* [pɐr'tir] „odjet“.
- Shodně se tato hláska realizuje i ve slabice *nepřízvučné*¹⁸ *protonické* a *posttonické*, a to především pokud nenásleduje palatála či laterála.
- **protonické**: *direcção* [dirɛ'sɛ̃(ɲ)] „vedení“, „směr“, „řízení“, *ironia* [iru'niɐ] „ironie“, *situat* [situ'ar] „situovat“, „umístit“. Poněkud oslabenou podobu má [i] na *absolutním počátku slova* před souhláskou jinou než [ʎ, ʝ, ʒ, ʒ]: *elegante* [ilɛ'gɛ̃ntɨ] „elegantní“; podobně též ve skupině **ex-** před vokálem: *exame* [i'zɛmɨ] „zkouška“.
 - **posttonické**: *dúvida* [duviðɐ] „pochybnost“, *música* ['muzikɐ] „hudba“, *pálido* ['paliðu] „bledý“.

Velarizace

Barbosa (1983: 51–52, 1994c: 54–55) poukazuje na to, že v postavení před laterálami [l] a [ʎ] se [i] realizuje jako velarizované [i̯].¹⁹ Zmíněná velarizace je patrnější ve slabice zavřené *filtro* ['fiʎtru] „filtr“, *funil* [fu'niʎ] „trchtýř“, *silvicultura* [siʎvikul'turɐ] „lesnictví“ než ve slabice otevřené *silo* ['silu] „silo“, *vila* ['vilɐ] „městečko“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci hlásky [i] se špička jazyka opírá o dolní řezáky, hmota jazyka se posouvá vpřed a vzhůru směrem k tvrdému patru. Mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem vzniká mezera, která je v případě [i] nejužší ze všech vokálních realizací. Pohyb jazyka vpřed vede k nápadnému zvětšení objemu dutiny hrdelní a současně ke zmenšení objemu dutiny ústní. Při výslovnosti samohlásky [i] vzniká nejmenší čelistní úhel.

¹⁸ Vázquez Cuesta – Mendes da Luz (1983: 297) upozorňují na to, že [i] se neopakuje ve slabikách po sobě jdoucích. Realizuje se pouze ve slabice poslední bez ohledu na místo přízvuku. V ostatních má podobu [i̯]: *ministro* [mɨ'niʃtru] „ministr“, *dividir* [divi'diɾ] „rozdělit“, *militar* [mili'tar] „vojenský“. Výjimkou z pravidla však je kondicionál jednoduchý, kde u sloves 3. třídy zůstává tematické [i]: *seguiu* [si'vi'riɐ] „sledoval by“, „pokračoval by“, *dividiram* [dividi'riɐmu] „rozdělili bychom“. Podobně také u slov odvozených tam, kde původně bylo [i]: *difícil* – *difícilimo* [di'fi'silimu] „nesnadný“ – „velmi nesnadný“.

¹⁹ Tímto symbolem je značeno pouze ve slabice zavřené před laterálou [ʎ].

Akustická charakteristika

Tento vokál lze charakterizovat velkým rozdílem mezi průměrnou hodnotou formantu F_1 (kolem 294 Hz) a průměrnou hodnotou F_2 (kolem 2343 Hz). Poměr $F_2 : F_1 = 8$ je značný. Jako průměrná hodnota **trvání** této samohlásky se uvádí 68 ms (Delgado-Martins 1973, 1975).

[e], přední polovysoká samohláska orální (nelabializovaná)

Distribuce

Samohláska [e] se zpravidla realizuje ve slabikách přízvučných otevřených i zavřených. Její výskyt je poněkud omezenější ve slabikách nepřízvučných. Jako u ostatních orálních samohlásek, také v tomto případě dochází před laterálami [l] nebo [ʎ] k velarizaci. Ta je výraznější ve slabice zavřené, tedy před [ʎ].

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [e] se realizuje ve slabice

- **přízvučné otevřené:** *cabeça* [kə'βesɐ] „hlava“, *dedo* ['deðu] „prst“, *seco* ['seku] „suchý“;
- **přízvučné zavřené:** *mesmo* ['meʒmu] „tentýž“, *dinamarquês* [dinɐmɐr'keʃ] „dánský“, *fazer* [fɐ'zer] „dělat“;
- **protonické na absolutním začátku slova** před polosamohláskou [u]: *Europa* [eu'ropɐ] „Evropa“, *eucalipto* [eukɐ'liptu] „eukalyptus“;
- **protonické po konsonantu:** *feudal* [feu'daʎ] „feudální“, *neutralizar* [neutɾɐli'zar] „neutralizovat“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [e] se vyskytuje ve tvarech některých sloves, jmen, adjektiv a zájmen.

Sloveso

Samohláska [e] se realizuje

- v koncovce *-emos* ['emuʃ] 4. osoby konjunktivu přítomného času sloves 1. třídy: *cantemos* [kɐ̃'mtemuʃ] „(ať) zazpíváme“, *falemos* [fɐ'lemuʃ] „(ať) promluvíme“;
- v koncovce *-er* u infinitivu sloves 2. třídy; a to i tehdy, když se finální *-r* nerealizuje: *ver* ['vɛr] „vidět“, *dizer* [di'zɛr] „říkat“, *devê-la* [dɛ'velɐ] „dlužit jí“;

- u sloves 2. třídy je kmenové *-e-* zavřené, pokud se ve finální slabice realizuje [ɐ] nebo [u]: *verto* ['vertu] „liji“, *devo* ['devu] „musím“, „dlužím“, *devas* [de'veʃ] „(abys) musel“;
- v koncovce *-emos* ['emuʃ] 4. osoby indikativu přítomného a indikativu perfekta pravidelných sloves 2. třídy: *vendemos* [vɛ̃'mdemuʃ] „prodáváme“, „prodali jsme“; též ve 4. osobě indikativu přítomného nepravidelných sloves: *dizemos* [di'zemuʃ] „říkáme“, *temos* ['temuʃ] „máme“, *sabemos* [sɐ'βemuʃ] „víme“, *podemos* [pu'ðemuʃ] „můžeme“.

ALE: Ve 4. osobě indikativu perfekta nepravidelných sloves se realizuje otevřené [ɛ]: *dissemos* [di'sɛmuʃ] „řekli jsme“, *tivemos* [ti'vemuʃ] „měli jsme“, *soubemos* [so'βemuʃ] „dozvěděli jsme se“, *podemos* [pu'ðemuʃ] „mohli jsme“.

- v koncovce konjunktivu futura pravidelných sloves 2. třídy (resp. těch, která tvoří konjunktiv futura od pravidelného základu): *dever* [dɛ'ver].

ALE: Realizuje se jako otevřené [ɛ] tam, kde se konjunktiv futura tvoří od nepravidelného kmene minulého: *houver* [o'ver], *tiver* [ti'ver], *fizer* [fi'zɛr].

- v koncovce *-esse* (*-esses*, *-éssemos*, *-essem*) konjunktivu imperfekta sloves 2. třídy: *devesse* [dɛ'vesɛ] a v koncovce *-era* (*-eras*, etc.) indikativu předminulého času jednoduchého sloves 2. třídy: *devera* [dɛ'verɐ].

ALE: Vyslovuje se jako otevřené [ɛ] tam, kde se tyto koncovky připínají k nepravidelnému kmeni perfektivnímu: *tivessessem* [ti'vesɛ̃i(n)], *tivera* [ti'verɐ], *fizessemos* [fi'zɛsɛ̃muʃ], *quiseram* [ki'zɛrɛ̃i(n)].

Substantivum a adjektivum

Samohláska [e] se realizuje

- v kmeni slovních tvarů zakončených na [u] nebo na [ɐ]: (*o*) *encerro* [ɛ̃'sɛru] „uzavření“, *seco* ['seku] „suchý“, *seca* ['sekɐ] „suchá“; u podobných *slovesných* tvarů se realizuje otevřené [ɛ]: (*eu*) *encerro* [ɛ̃'msɛru] „končím“, „uzavírám“, (*eu*) *seco* ['seku] „suším“, (*ele*) *seca* ['sekɐ] „on suší“;
- v koncovkách *-ês*, *-esa*, *-eza*, *-essa*: *português* [purtu'veʃ] „portugalský“, *portuguesa* [purtu'vezɐ] „portugalská“, *avareza* [ɐ've'rezɐ] „lakota“, *condessa* [kõ'desɐ] „hraběnka“.

Zájmeno

Samohláska [e] se realizuje

- u ukazovacích zájmen rodu mužského: *este* ['estɨ] „tento“, *esse* ['esi] „ten“, *aquele* [v'kelɨ] „onen“, *estes* ['estɨs] „tito“.

Velarizace

V postavení před [ɫ] dochází k velarizaci všech orálních samohlásek. V případě [e] může realizace kolísat mezi touto hláskou a vokálem [ɛ]: *felpado* [fɛɫ'paðu] – [fɛɫ'paðu] „ochmýřený“, „plyšový“, *felpudo* [fɛɫ'puðu] – [fɛɫ'puðu] „huňatý“, „plstnatý“ (Barbosa 1983).

Historická poznámka

Z latinského krátkého *e* a *æ* se v portugalštině vyvinulo otevřené [ɛ]. To se však vlivem **metafonického** působení finálního [u] změnilo v některých slovech v současné [e] (*medo* ['meðu] „strach“). Tato realizace se postupně rozšířila i na tvary feminina (*avesso* [v'vesu] „obrácený“, *avessa* [v'vesvɐ] „obrácená“) a plurálu (*capelo* [kɐ'pelu] „kapuce“, *capelos* [kɐ'peluʃ] „kapuce“).

Z latinských samohlásek *ē*, krátkého *i* a *œ* se u substantiv a adjektiv vyvinulo zavřené [e]: *cēram* > *cera* ['serɐ] „vosk“, *nigru* > *negro* ['nɛɾu] „černý“, *cito* > *cedo* ['seðu] „brzy“, *poena* > *pena* ['penɐ] „námaha“.

ALE: Ve **slovesných** tvarech se realizuje [ɛ] otevřené: (ele) *pena* ['penɐ] „on trpí“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [e] se jazyk posouvá kupředu, hřbet se lehce zvedá, špička směřuje k dolním řezákům. Vzniklá mezera mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem je větší než při artikulaci [i]. Zvětšuje se také čelistní úhel. Velkému rozdílu mezi horizontální a vertikální částí nadhrtanových dutin odpovídá i vztah mezi F_1 a F_2 .

Akustická charakteristika

Průměrná hodnota formantu F_2 (kolem 2084 Hz) je poměrně vysoká, kdežto průměrná hodnota F_1 , kolem 403 Hz, patří v portugalštině mezi nejnižší. Poměr $F_2 : F_1 = 5,2$ je velký, což svědčí o značné vzdálenosti obou formantů. Hodnotou F_1 se [e] nejvíce blíží zavřenému portugalskému [o]. Průměrná hodnota **trvání** je 80 ms.

[ɛ], přední polonízka samohláska orální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné otevřené i zavřené, v nepřízvučné slabice protonické i posttonické. Uplatní se rovněž v morfologii slova a slovních tvarů. Před laterálami [l] a [ɫ] se velarizuje podobně jako další Vor.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ɛ] se realizuje ve slabice

- **přízvučné otevřené:** *pé* ['pe] „noha“, *vela* ['velɐ] „plachta“. V této souvislosti připomeňme její výskyt v některých slovech před intervokálním nosovým konsonantem a polokonsonantem, kde nedochází k nazalizaci: *arsénico* [vɛ'seniku] „arzenik“, *milénio* [mi'lɛnju] „tisíciletí“.
- **přízvučné zavřené:** *erva* ['ervɐ] „tráva“, *esta* ['estɐ] „tato“, *colher* [ku'ʎɛɾ] „lžíce“;
- **přízvučné zavřené** před polovokálem: *céu* ['sɛu] „nebe“;
- **protonické otevřené** v některých slovech (viz níže historická poznámka): *pregar* [pre'ɾar] „kázat“;
- **protonické** (synchronně otevřené) před skupinami grafémů (*cc*, *çç*, *ct*, *gn*, *pc*, *pç*, *pt*): *afectivo* [vfe'tivu] „citový“, *acepção* [ɛse'sɛũ(ɲ)] „význam slova“, *susceptível* [suʃ'sɛ'tivɛɫ] „přecitlivělý“;
- **protonické zavřené:** *ervoso* [vɛ'vozu] „travnatý“, *hebdomadário* [ɛbdumɐ'darju] „týdeník“;
- **protonické zavřené** před *x* [ks]: *flexão* [fleks'ɛũ(ɲ)] „ohýbání“;
- **posttonické finální zavřené** před [r]: *carácter* [kɐ'rater] „charakter“ (Barbosa 1983), *líder* ['liðɛɾ] „politický vůdce“ a před [n] v latinských výpůjčkách: *hífen* ['ifɛn] „spojovací čárka“, *abdómen* [ɐb'dɔmɛn] „břícho“, *gérmen* ['ʒɛrmen] „zárodek“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [ɛ] se vyskytuje ve tvarech některých sloves a zájmen.

Sloveso

Samohláska [ɛ] se realizuje

- vždy u sloves 1. třídy: *nego* ['nɛɾu] „popírám“, *espera* [iʃ'pɛrɐ] „doufá“.

ALE: Výjimku tvoří ta slovesa, která mají po kmenovém *e* souhlásku [m] nebo [n]. V takovém případě se předchozí vokál realizuje jako [e]: *rema* [ˈremɐ] „on vesluje“, *ordenas* [ɔrˈdɛnɐʃ] „nařizuješ“.

- u sloves 2. třídy, je-li v koncové slabice grafém *e*: *verte* [ˈvɛrti] „lije“, *devem* [ˈdɛvɛj̃(ɲ)] „oni musí“, *temes* [ˈtɛmɛʃ] „obáváš se“.

Zájmeno

Metafonickým vlivem finálního [ɐ] se přízvučné *e* v ukazovacích zájmech rodu ženského realizuje jako otevřené: *esta* [ˈɛʃtɐ] „tato“, *essa* [ˈɛsɐ] „tamta“, *aquela* [ˈɛˈkɛɫɐ] „ona“.

Velarizace

Pro samohlásku [ɛ] platí, že se ve všech typech slabik zavřených laterálou [ɫ] velarizuje, a to ve slabice přízvučné: *fiel* [fiˈɛɫ] „věrný“, *belga* [ˈbɛɫgɐ] „belgický“, *mel* [ˈmɛɫ] „med“ i nepřízvučné: *arável* [ˈɛˈravɛɫ] „orný“, *amável* [ˈɛˈmavɛɫ] „laskavý“, *móvel* [ˈmɔvɛɫ] „pohyblivý“, *selvoso* [sɛɫˈvozu] „lesnatý“, *relvar* [rɛɫˈvar] „zatravnit“.

Samohlásky [ɛ] se velarizuje též ve slabice otevřené, a to ve slovech končících na *-ela*: *cadela* [kɛˈðɛɫɐ] „fenka“. Ovšem tato velarizace je podstatně slabší.

Historická poznámka

Samohlásky [ɛ] se realizuje

- ve slabice přízvučné tam, kde v latině původně bylo *æ* nebo krátké *e*: *ferrum* > *ferro* [ˈfɛru] „železo“, *herbam* > *erva* [ˈɛrvɐ] „tráva“, *caelum* > *céu* [ˈsɛu] „nebe“, *pedem* > *pé* [ˈpɛ] „noha“;
- v postavení, kde vzniklo kontrakcí samohlásek po vypadnutí souhlásky: *praedicāre* > *preegar* > *pregar* [prɛˈʋar] „kázat“;
- v některých substantivech, i když je to v rozporu s etymologií (v latině bylo dlouhé *ē*): *tēlam* > *tela* [ˈtɛɫɐ] „plátno“, *vēlam* > *vela* [ˈvɛɫɐ] „plachta“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci [ɛ] se jazyk nachází mezi klidovým postavením [a] a vysunutým postavením [e]. Vzdálenost mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem je větší než při artikulaci [e]. Čelistní úhel se oproti [e] zvětšuje. Relativně nízké postavení jazyka vede ke zvětšení objemu dutiny ústní, jeho postavení ve střední části úst však zároveň zmenšuje dutinu hrdelní.

Akustická charakteristika

Průměrné hodnoty formantů se pohybují v těchto oblastech: $F_1 = 501$ Hz a $F_2 = 1890$ Hz. Vztah mezi F_2 a F_1 je 3,8, což dokazuje dosti velkou vzdálenost obou formantů. Hodnotami formantů i jejich vzájemným poměrem se [ɛ] blíží středovému [ɐ]. Pokud jde o hodnoty **trvání**, jejich průměr se rovná 106 ms.

5.1.2.1.2 Orální samohlásky střední

[i], vysoká středozaďní samohlásky orální (nelabializovaná)²⁰

Distribuce

Tato orální samohlásky se vyskytuje pouze ve slabikách **nepřízvučných**. Její podoba je výsledkem vokalické redukce, která v případě rychlé mluvy může vést až k úplnému potlačení této hlásky. Samohlásky [i] se realizuje ve slabice posttonické finální i nefinální a také ve slabice protonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohlásky [i] se realizuje ve slabice

- **posttonické finální otevřené**: *come* [ˈkomi] „on jí“, *fale* [ˈfali] „mluv“;
- **posttonické finální zavřené** před souhláskou [ʃ]: *mares* [ˈmariʃ] „moře“ (pl.), *sabes* [ˈsaβiʃ] „víš“;
- **posttonické nefinální**: *hipótese* [iˈpotizi] „hypotéza“, *Ángela* [ˈɛˈŋɛɫɐ], *quadrúpede* [kwɛˈðrupɛˈði] „čtyřnožec“;
- **protonické** ne na absolutním počátku²¹: *delatar* [dɛɫˈɛtar] „prozradit“, *berrar* [bɛˈrar] „řvát“, *pecar* [pɛˈkar] „hřešit“, *pecador* [pɛˈkɔˈðor] „hříšný“, *remar* [rɛˈmar] „veslovat“, *legar* [lɛˈʋar] „odkázat“, *tereí* [tɛˈrɛi] „budu mít“, *vereí* [vɛˈrɛi] „uvidím“, *corretor* [kuriˈtor] „makléř“; před konsonanty [ʎ, ɲ, ʝ, ʒ] v otevřené slabice: *telhado* [tɛˈkaðu] „střecha“, *fechar* [fiˈʃar] „zavřít“, *nenhum* [nɛˈɲũ(ɲ)] „žádný“.

²⁰ V běžném mluveném jazyce se tato hlásky velmi často vyslovuje po finálním *-l* a *-r*. Působí tu však jako podpůrný prvek, nikoli jako realizace vokálu *le*: *par* [ˈpaɾi] „pár“, *mal* [ˈmali] „špatně“, *cal* [ˈkali] „vápno“. Dodejme jen, že souhlásky *l* v tomto postavení ztrácí svou nápadnou velarizaci, kterou má v zavřené slabice.

²¹ V mnoha případech se však v tomto postavení [i] nevyslovuje. Je to dáno rychlostí promluvy a individuálními zvyklostmi. Jedním z důsledků je změna slabičné stavby slova, např. *pecar* [ˈpkar] „hřešit“, *perigo* [ˈpriɾu] „nebezpečí“.

- **protonické na absolutním počátku slova**; ve slabice zavřené konsonantem [ʃ] se skupina *es-* realizuje v podobě dvou individuálních variant, a to [iʃ] nebo [iʃ]: *esplêndido* [iʃ'plẽ'diðu] / [iʃ'plẽ'diðu] „skvostný“.
- **protonické na absolutním počátku slova**; ve slabice zavřené konsonantem [ʃ] uvádí Barbosa (1983: 141) tři možné individuální varianty [i] / [i] / [e̞]; předpona *ex-* se tak realizuje jako [e̞ʃ], [iʃ] nebo [iʃ]: *expirar* [e̞ʃ'pi'rar], [iʃ'pi'rar], [iʃ'pi'rar] „vydechnout“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [i] se vyskytuje ve tvarech některých sloves a zájmen.

Sloveso

Samohláska [i] se realizuje

- ve slabice posttonické nefinální: např. v koncovce *-íssemos* 4. osoby konjunktivu imperfekta slovesa *partir* („odjet“, „odejít“): *partíssemos* [pɐ'tisimʊ].

Zájmeno

Samohláska [i] se realizuje

- ve finální posttonické slabice, kde se mohou vyskytnout nepřízvučná osobní zájmena: *me*, *te*, *se*, *lhe*, *lhes* apod.: *diz-me* ['diʒmi] „říká mi“, *diz-lhes* ['diʒli] „říká jim“, *diz-te* ['diʒti] „říká ti“.

Syntaktická fonetika

Při běžném mluvním tempu se vokál [i] ve finální pozici zpravidla před nepřízvučnou samohláskou na začátku následujícího slova nerealizuje: *feche a porta* [fɛʃ'v'pɔrtɐ] „zavřete dveře“, *este irmão* [e'stir'mẽũ(ɾ)] „tento bratr“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci vokálu [i] se přední část hřbetu jazyka těsně přiblíží ke střední části klenby dutiny ústní. Zároveň se zmenší čelistní úhel. Výsledná hláska je tedy vysoká střední (s menším posunem vzad) a zavřená. Jelikož při artikulaci nedochází k zaokrouhlení rtů, je též nelabializovaná.

Akustická charakteristika

Vzhledem k výše uvedeným tendencím realizovat samohlásku [i] v závislosti na tempu promluvy velmi oslabeně, ba elidovat ji, není snadné stanovit

její akustickou podobu. Pokud jde o formanty, byly pro F₁ zjištěny průměrné hodnoty 416 Hz a pro F₂ 1115 Hz (Mateus – Delgado-Martins 1982).

[e], střední středová samohláska orální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se vyskytuje nejen ve slabice přízvučné otevřené a zavřené, ale též ve slabice nepřízvučné, a to protonické i posttonické. Podobně jako další vokály je v postavení před laterálou [l] slabě velarizována, kdežto před laterálou [ʎ] se nevyskytuje vůbec.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [e] se realizuje ve slabice

- **přízvučné otevřené**: před Cnas *cama* [kɐmɐ] „postel“, *dano* [dɐnu] „škodá“ a spíše výjimečně před konsonantem jiným než nosovým, např. ve slově *para*, když je ho užito v emfázi, ačkoli běžně jde o výraz proklitický bez vlastního přízvuku: [pɐrɐ] „pro“ nebo ve slově *cada* [kɐðɐ] „každý“;
 - **přízvučné zavřené**: *pasta* [pɛʃtɐ] „aktovka“, „těsto“; před polovokálem [i]: *sei* [sɛi] „vím“, *dei* [dɛi] „dal jsem“, *falei* [fɛ'lɛi] „promluvil jsem“;
 - **protonické otevřené**: v této slabice má samohláska [e] vysokou frekvenci na začátku slov *atar* [ɛ'tar] „přípevnit“, *assar* [ɛ'sar] „péci“, *aquele* [ɛ'kelɛ] „onen“; častá je rovněž po konsonantu *datar* [dɛ'tar] „pocházet (z nějaké doby)“, *falador* [fɛ'lɛ'dɔr] „mluvka“;
 - **protonické zavřené na začátku slova**: *armar* [ɛr'mar] „vyzbrojit“, *aspecto* [ɛʃ'petu] „hledisko“, *eirado* [ɛ'rɐðu] „terasa“; po souhláске *gastar* [gɛʃ'tar] „utrácet“, *peixeiro* [pɛi'ʃɛi'ru] „prodáváč ryb“.
- V tomto postavení může tvořit jádro diftongu [e̞], který před souhláskou [ʃ] konkuruje – jako volná varianta – realizacím [i] nebo [i]: *exterior* [ɛʃ'tiri'or], [iʃ'tiri'or], [iʃ'tiri'or] „vnější“.
- **posttonické otevřené nefinální**: *pétala* [pɛ'tɐlɐ] „okvětní lístek“, *máscara* [mɛʃ'kɛrɐ] „maska“, *hipóstase* [i'pɔʃtɛzi] „zvěčnění“, též ve skupině *-va-*: *amávamos* [ɛ'mavemʊ] „milovali jsme“;
 - **posttonické otevřené finální**: zde je realizace poměrně značně oslabená a uvolněná: *fala* [fɛlɐ] „on mluví“, *gata* [gatɐ] „kočka“;
 - **posttonické zavřené finální** před [ʃ]: *cantas* [kɛ'ntɛʃ] „zpíváš“, *mesas* [mɛzɛʃ] „stoly“.

Připomeňme, že Barbosa (1983) i Vázquez Cuesta – Mendes da Luz (1983) upozorňují na to, že realizace hlásky [ɐ] jsou ve slabikách nepřízvučných méně napjaté a kratší nežli ve slabikách přízvučných.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [ɐ] se vyskytuje ve tvarech některých sloves, jmen a zájmen.

Sloveso

V přízvučné slabice se samohláska [ɐ] realizuje před nosovými souhláskami ve slovesných tvarech 4. osoby: *vamos* ['vəmuʃ] „jídeme“, *amamos* [ə'məmuʃ] „máme rádi“. Tento výskyt je dosti vysoký, neboť se týká nejen tvarů 4. osoby indikativu přítomného sloves 1. třídy: *cantamos* [kã'təmuʃ] „zpíváme“, ale také tvarů 4. osoby konjunktivu přítomného sloves 2. a 3. třídy: *vendamos* [vẽ'mdəmuʃ] „ať prodáme“, *partamos* [pɛr'təmuʃ] „ať odejdeme“.

Vokál [ɐ] se vyskytuje u sloves 1. třídy v přízvučné kmenové slabice otevřené před [ʎ, ɲ, ʝ, ʒ]: *ajoelhas* [ɛʒu'ɛʎʃ] „klekáš si“, *desenhas* [dĩ'zɛɲɐʃ] „kreslíš“, *fecho* ['fɛʃu] „zavírám“, *desejo* [dĩ'zɛʒu] „přeji si“.

U sloves 2. třídy dochází v přízvučné kmenové slabice otevřené před souhláskami [ʎ, ɲ, ʝ, ʒ] k alternaci [ɐ / ɛj]: *mexo* ['mɛʃu] / ['mɛjʃu] „míchám“, *tenho* ['tɛɲu] / ['tɛjɲu] „mám“, *vejo* ['vɛʒu] / ['vɛjʒu] „vidím“.

Substantivum

Také u substantiv se v přízvučné slabice před souhláskami [ʎ, ɲ, ʝ, ʒ] projevuje alternace [ɐ / ɛj]: (o) *fecho* ['fɛʃu] / ['fɛjʃu] „závěr“, *espelho* [ɛ'ʃpɛʎu] / [ɛ'ʃpɛjʎu] „zrcadlo“, *lenho* ['lɛɲu] / ['lɛjɲu] „dříví“.

Zájmeno

Samohláska [ɐ] se vyskytuje v nepřízvučné finální slabice tvořené enklitickým zájmenem: *vê-as* ['vɛɛʃ] „vidí je“, *dá-ma* ['damɛ] „dává mi ji“ apod.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [ɐ] se hřbet jazyka nepatrně vysouvá směrem k rozhraní měkkého a tvrdého patra. Špička jazyka zůstává za dásňovými výběžky dolních řezáků, ústní dutina se zvětšuje a zároveň dochází ke zmenšení objemu dutiny hrdelní.

Akustická charakteristika

Pohyb jazyka v dutině ústní ovlivní změny v hodnotách formantů. Ty se pro F_1 pohybují kolem 511 Hz a pro F_2 kolem 1602 Hz. Vzájemný poměr ukazuje, že F_2 je 3,1× vyšší než F_1 . Vzdálenost mezi pásmy obou F je citelná. Průměrná doba trvání je 68 ms a blíží se hodnotám vlastním realizaci hlásky [i].

[a], střední nízká samohláska orální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučně otevřené i zavřené, v nepřízvučné slabice protonické i posttonické. Uplatní se rovněž v morfologii slova a slovních tvarů. Před laterálami [l] a [ʎ] se velarizuje podobně jako další Vor. Zpravidla platí, že realizace samohlásky [a] jsou ve slabikách přízvučných otevřenější nežli ve slabikách nepřízvučných.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [a] se realizuje ve slabice

- **přízvučně otevřené:** *pá* ['pa] „lopata“, *hábito* ['aβitu] „zvyk“;
- **přízvučně zavřené:** *faz* ['faʃ] „on dělá“, *paz* ['paʃ] „mír“, *pais* ['paiʃ] „rodiče“;
- **protonické otevřené:** na začátku slova vznikla hláska [a] splnutím dvou totožných samohlásek [ɐ] + [ɐ], např. ve spojení předložky *a* se členem určitým feminina *a(s)*: [ɐ] + [ɐ] > [a], [ɐ] + [ɛʃ] > [aʃ]; jindy jde o splnutí předložky *a* se zájmenem ukazovacím typu *aquele* > *àquele*: [ɐ] + [ɛ'kelĩ] > [a'kelĩ] „tam tomu“; podobným případem, kdy splyne nepřízvučné finální [ɐ] s nepřízvučným počátečním [ɐ] následujícího slova, je spojení *da América* [dɛ] + [ɛ'merikɐ] > [da'merikɐ] „z Ameriky“;
- **protonické (synchronně otevřené)** před skupinami grafémů (*cc, çç, ct, pc, pç, pt*), např.: *accionista* [asju'niʃtɛ] „akcionář“, *actor* [a'tor] „herec“, *tracção* [tra'sɛũ(ɲ)] „pohon“, *baptismo* [ba'tizmu] „křest“;
- **protonické zavřené:** na počátku slova před [r]: *armada* [ar'maðɐ] „válečné loďstvo“, před [j]: *airoso* [aj'rozɐ] „štíhlý“; před [ɲ] a před [ʃ] má podobu velarizovaného [a]: *autor* [aũ'tor] „autor“, *altura* [aũ'turɐ] „výška“;
- **posttonické zavřené finální** před [r]: *açúcar* [ɛ'sukar] „cukr“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [a] se vyskytuje v některých slovesných tvarech, kde plní distinktivní funkci.

Sloveso

Samohláska [a] se realizuje před souhláskou [m] ve 4. osobě indikativu perfekta sloves 1. třídy²²: *falámos* [fɐ'lamuʃ] „mluvili jsme“.

Velarizace

Pro vokál [a] platí, že se ve všech typech zavřených slabik před laterálou [l] a před polovokálem [ɫ] velarizuje. Ve slabikách otevřených je před laterálou [l] velarizace slabá: *bala* ['balɐ] „střela“, *fala* ['falɐ] „(on) mluví“, kdežto ve slabikách zavřených – tedy před [t] a před polovokálem [ɫ] – je výraznější: *falta* ['fɔltɐ] „nedostatek“, *Aníbal* [ɐ'niβɔt] „Hanibal“, *mau* ['mau] „špatný“, *auto* [ɔtu] „auto“.

Historická poznámka

Samohláska [a] se realizuje v **počáteční protonické** slabice tam, kde po vypadnutí intervokálního konsonantu došlo ke splynutí samohlásek: *pantanārium* > *paadeiro* > *padeiro* [pa'ðejru] „pekař“, *calavariam* > *caaveira* > *caveira* [ka'vejɐ] „umrlčí lebka“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci hlásky [a] leží jazyk za dolními zuby, nejbliže klidovému postavení, asi uprostřed ústní dutiny. Jeho hmota je poněkud posunuta dozadu, což vede ke zmenšení dutiny hrdelní a zvětšení dutiny ústní. Retní otvor je široce otevřen. Připomeňme, že se při realizaci vokálu [a] vytváří největší čelistní úhel.

Akustická charakteristika

V porovnání se samohláskou [ɐ] zde dochází k dalšímu přiblížení hodnot obou formantů. Zmenšené vertikální části soustavy nadhrtanových dutin odpovídá zvýšený F_1 (626 Hz) a zvětšené části horizontální odpovídá snížený F_2 (1325,8 Hz). Poměr $F_2 : F_1 = 2,1$. Pokud jde o dobu **trvání**, její průměrná hodnota je 93 ms.

²² K výslovnosti slovesných tvarů ve 4. osobě indikativu prezentu sloves 1. třídy viz níže foném /ɐ/.

5.1.2.1.3 Orální samohlásky zadní

[u], zadní vysoká samohláska orální (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se vyskytuje ve slabice přízvučně otevřené i zavřené, v nepřízvučné slabice protonické i posttonické. Uplatní se rovněž v morfologii slova a slovních tvarů. Před laterálami [l] a [ʎ] se velarizuje podobně jako další ústní samohlásky.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [u] se realizuje ve slabice

- **přízvučně otevřené**: *tu* ['tu] „ty“, *muro* ['muru] „zeď“, *tudo* ['tuðu] „všechno“, *punha* ['puɲɐ] „pokládal“;
- **přízvučně zavřené** před souhláskou: *curso* ['kursu] „kurs“, *custo* ['kuʃtu] „náklad“ (cena);
- **přízvučně zavřené** před polovokálem [ɫ]: *fui* ['fui] „šel jsem“;
- **protonické otevřené po souhlásce**: *lugar* [lu'ɣar] „místo“, *murar* [mu'rar] „obehnat hradbami“;
- **protonické zavřené po souhlásce**: *cortar* [ku'r'tar] „krájet“, *custar* [ku'ʃ'tar] „stát“;
- **protonické zavřené** před polovokálem [ɫ]: *cuidar* [ku'ɫ'dar] „pečovat“;
- **protonické otevřené na absolutním počátku** slova: *urrar* [u'r'rar] „řvát“, *unha* [uɲɐ] „nehet“, *utilizar* [utili'zar] „používat“;
- **protonické zavřené na absolutním počátku** slova: *urtiga* [ur'tiɣɐ] „kopřiva“;
- **posttonické finální otevřené**: *(o) livro* ['livru] „kniha“, *(o) carro* ['karu] „vůz“, *chamo* [ʃɐmu] „volám“;
- **posttonické finální zavřené** před souhláskou [ʃ]: *(os) amigos* [ɐ'miɣuʃ] „přátelé“, *caros* ['karuʃ] „drazí“;
- **posttonické finální zavřené** před souhláskou [r]: *fémur* ['femur] „kost stehenní“;
- **posttonické nefinální**: *músculo* ['muʃkulu] „sval“, *ângulo* [ɐ'ɲgulu] „úhel“, *póstumo* [poʃtumu] „posmrtný“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Jako příklad uvedme výskyt této samohlásky v některých tvarech sloves, substantiv a adjektiv.

Sloveso

Samohláska [u] se realizuje

- v posttonické slabice finální otevřené u většiny sloves v 1. osobě singuláru indikativu přítomnosti: *canto* [kẽⁿtu] „zpívám“, *trago* [traxu] „přináším“, *parto* [partu] „odcháším“;
- v posttonické slabice finální zavřené v 1. osobě plurálu indikativu přítomnosti i indikativu perfekta: *falamos* [fẽ^lẽmuʃ] „mluvíme“, *falámos* [fẽ^lẽmuʃ] „mluvili jsme“; dále např. v 1. osobě plurálu konjunktivu přítomnosti: (*Desejam que*) *partamos*. [pẽ^rtẽmuʃ] „(Přejí si,) abychom odjeli.“

Substantivum a adjektivum

Samohláska [u] se realizuje

- v posttonické slabice finální otevřené u některých substantiv a adjektiv rodu mužského v singuláru: (*o*) *livro* [livru] „kniha“, (*o*) *árbitro* [arbitru] „rozhodčí“; *puro* [puru] „čistý“, *artístico* [ẽ^rtiʃtiku] „umělecký“;
- v posttonické slabice finální zavřené u některých substantiv a adjektiv rodu mužského v plurálu: (*os*) *livros* [livruʃ] „knihy“, (*os*) *árbitros* [arbitruʃ] „rozhodčí“; *puros* [puruʃ] „čistí“, *artísticos* [ẽ^rtiʃtikuʃ] „umělečtí“.

Velarizace

Pro samohlásku [u] platí, že se ve všech typech zavřených slabik velarizuje před laterálou [ʃ]:

- slabika přízvučná: *azul* [ẽ^zuʃ] „modrý“, *último* [u^lti^mu] „poslední“;
- slabika protonická: *ultimar* [u^lti^lmar] „ukončit“, *multar* [mu^ltar] „uložit pokutu“;
- slabika posttonická: *cônsul* [kõⁿsuʃ] „konzul“.

Artikulační charakteristika

Při artikulaci samohlásky [u] se hmota jazyka posune vzhůru dozadu, těsně proti měkkému patru. Vzniklá mezera mezi hřbetem jazyka a měkkým patrem je velmi úzká. Zvednutí jazyka v zadní části úst citelně ovlivňuje prodloužení hrdelní dutiny. Prodlouží se také dutina ústní: rty se vysunou více než při realizaci [o]. Štěrbina rtů je velmi malá a také čelisti svírají malý úhel.

Akustická charakteristika

Oba formanty jsou blízko sebe. Dalším prodloužením nadhrtanové soustavy i jinými úpravami rezonančních dutin (např. artikulace při nejmenším

ústním otvorem) klesly hodnoty obou formantů tak, že se F_1 pohybuje kolem 315 Hz a F_2 v oblasti 678 Hz. Poměr $F_2 : F_1 = 2,2$ je srovnatelný s poměrem zjištěným pro [a]. Hodnota F_2 (678 Hz) je nejnižší ze všech F_2 a hodnota F_1 (315 Hz) je po hodnotě pro [i] (264 Hz) druhá nejnižší. Pokud jde o **trvání** tohoto vokálu, jeho průměrná hodnota odpovídá 69 ms.

[o], zadní polovysoká samohláska orální (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se vyskytuje ve slabice přízvučné otevřené i zavřené a v nepřízvučné slabice protonické. Uplatní se rovněž v morfologii slova a slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [o] se realizuje ve slabice

- **přízvučné otevřené**: *doze* [dozi] „dvanáct“, *povo* [povu] „lid“, *rolha* [ro^lɐ] „zátká“;
- **přízvučné otevřené** před dalším vokálem, s nímž tvoří hiát: *coroa* [ku^roɐ] „koruna“, *boa* [boɐ] „dobrá“, *Lisboa* [liz^zboɐ] „Lisabon“;
- **přízvučné zavřené nefinální**: *corpo* [korpu] „tělo“, *dorso* [dorsu] „záda“, *gosto* [gostu] „chuť“, „vkus“;
- **přízvučné zavřené finální** před **-or** (z latinského **-ōrem**): *amor* [ẽ^mor] „láska“, *dor* [dor] „bolest“, *falador* [fẽ^lẽdor] „mluvka“, *cor* [kor] „barva“;

ALE: Jako otevřené [o] v komparativech adjektiv: *maior* [mẽⁱor] „větší“, *menor* [mẽⁿor] „menší“, *melhor* [mẽ^lor] „lepší“.

- **protonické otevřené na absolutním začátku slova**: *ouvir* [o^vir] „slyšet“, *Outubro* [o^tuβru] „říjen“, *oferta* [o^fertɐ] „nabídka“; v tomto postavení však realizace mnohdy kolísá mezi polovysokým [o] a vysokým [u]: *oferta* [u^fertɐ]; dochází rovněž ke kolísání typu [o] / [ou]: *ouvir* [ou^vir], *Outubro* [ou^tuβru];
- **protonické otevřené** po souhlásce: *sobremesa* [soβrẽⁱmezẽ] „moučník“; i zde konstatujeme tendenci ke kolísání typu [o] / [ou]: *dourar* [do^rrar] / [dou^rrar] „pozlatit“, *doutrina* [do^trinẽ] / [dou^trinẽ] „doktrína“;
- **protonické zavřené** před polovokálem [i]: *poisar* [poi^zar] „položít“, *loirar* [loi^rrar] „žloutnout“, „zesvětlat“, *toupeira* [to^pẽrẽ] „krtek“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [o] se uplatní zejména v některých tvarech sloves a substantiv.

Sloveso

Samohláska [o] se realizuje

- v přízvukně kmenové slabice sloves 1. třídy na *-oar*: *coroo* [ku'rou] „korunuji“, *magoas* [mɐ'xɔɐʃ] „ubližuješ“;
- u pravidelných slovesných tvarů 2. třídy, je-li v poslední slabice realizováno [ɐ] nebo [u]: *mová* ['movɐ] „ať se pohybuje“, *como* ['komu] „jím“.

Substantivum

Samohláska [o] se realizuje

- u substantiv rodu mužského, která se od slovesných tvarů liší právě jen zavřeným [o]: (*o*) *olho* ['olu] „oko“, (*o*) *rogo* ['roɣu] „prosba“, (*o*) *almoço* [aʃ'mosu] „oběd“.

ALE: Otevřené [ɔ] se realizuje ve femininu a v plurálu: (*a*) *rolha* ['ɾɔʎɐ] „zátká“, (*as*) *forças* ['fɔrsɐʃ] „síly“.

Historická poznámka

Samohláska [o] se realizuje v **přízvukně** slabice tam, kde vznikla z původního latinského dlouhého *ō* nebo krátkého *u*: *tōtum* > *todo* ['toðu] „všechno“, *lupum* > *lobo* ['loβu] „vlk“, *turrem* > *torre* ['torɪ] „věž“.

ALE: Vlivem analogie se slovy, kde přízvukně portugalské *o* vzniklo z krátkého latinského *o* a které se vlivem metafonie realizuje jako [o] v maskulinu singuláru a jako [ɔ] ve femininu a v plurálu, některá slova s původním zavřeným [o] (z latinského *ō*, *u*) toto *o* ve femininu a v plurálu otevírají: *furnum* > *forno* ['fɔrnu] „pec“, *fornos* ['fɔrnuʃ] „pece“, *puteum* > *poço* ['posu] „studna“, *poços* ['pɔsuʃ] „studny“, *puteam* > *poça* ['pɔɐʃ] „kaluž“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [o] se jazyk posouvá dozadu směrem k měkkému patru, což má za následek prodloužení dutiny hrdelní. Čelistní úhel je menší než při artikulaci vokálu [ɔ]. Rty jsou vysunuty více než při realizaci [ɔ] a prodlužují tak dutinu ústní a současně zmenšují ústní otvor proti této polonízské samohlásce.

Akustická charakteristika

Pokud jde o formanty, F_1 má hodnoty 426 Hz a F_2 hodnoty 863 Hz. Poměr $F_2 : F_1 = 2$ a blíží se vztahu hodnot formantů při realizaci vokálů [a] i [ɔ] (stojí mezi nimi). Je zde patrná tendence snižovat F_1 i F_2 , což odpovídá prodloužení vertikální i horizontální části celkové soustavy nadhrtanových dutin. Průměrná doba **trvání** vokálu [o] je 96 ms.

[ɔ], zadní polonízská samohláska orální (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvukně otevřené i zavřené, v nepřívukně slabice protonické i posttonické. Uplatní se rovněž v morfologii slova a slovních tvarů. Před laterálami [l] a [ʎ] se velarizuje podobně jako další ústní samohlásky.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ɔ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvukně otevřené**: *avó* [ɐ'vɔ] „babička“, *molho* ['mɔlu] „omáčka“, *pode* [pɔðɪ] „on může“;
- **přízvukně zavřené**: *sorte* ['sɔrtɪ] „úděl“, *órfão* ['ɔrfɐũ(ɲ)] „sirotek“;
- **protonické otevřené** po konsonantu: *corar* [kɔ'rar] „červenat se“, *coqueiro* [kɔ'kɐjɾu] „kokosovník“;
- **protonické** (synchronicky otevřené) před skupinami grafémů (*cc*, *cç*, *ct*, *pc*, *pç*, *pt*), např.: *adopção* [ɐðɔ'sɐũ(ɲ)] „osvojení“, *optimismo* [ɔti'mizmu] „optimismus“;
- **protonické zavřené na absolutním začátku slova**: *opção* [ɔp'sɐũ(ɲ)] „volba“, *ortopedia* [ɔrtopi'diɐ] „ortopedie“, *hortelão* [ɔrti'lɐũ(ɲ)] „zelinář“, *hospedar* [ɔʃpɪ'dar] „ubytovat“, *orquestra* [ɔr'kɛʃtɾɐ] „orchestr“;
- **protonické zavřené** po souhlásce: *dogmático* [dɔg'matiku] „dogmatický“, *normal* [nɔr'maʃ] „normální“;
- **posttonické finální zavřené** před [r]: *Vitor* ['vitor] „Viktor“, *fluor* ['fluɔr] „fluór“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [ɔ] se realizuje ve tvarech některých sloves, substantiv a adjektiv.

Sloveso

U sloves 1. třídy²³ je přízvučné kmenové *o* vždy otevřené: *gosto* ['gɔʃtu] „mám rád“, *corta* ['kɔrtɐ] „stříhá“.

ALE: Před *Cnas* se *o* realizuje jako zavřené [o]: *abono* [v'βonu] „ručím“. Ovšem i zde jsou výjimky, a to u sloves *domar* „krotit“, *somar* „sčítat“ a *tomar* „brát“, kde se vždy vyslovuje [ɔ] otevřené: *domo* ['domu], *somo* ['sɔmu], *tomo* ['tɔmu].

Slovesa 2. a 3. třídy mají v kmeni otevřené [ɔ], je-li ve finální slabice některá z těchto realizací [i], [e], [ɛ]: *mover: moves* ['mɔviʃ] „pohybuješ se“, *correr: correm* ['kɔrɐj(ɲ)] „oni běží“, *comer: come* ['kɔmi] „on jí“, *dormir: dorme* ['dɔrmi] „on spí“, *sumir: somem* ['sɔmɐj(ɲ)], „oni mizí“, *cobrir: cobres* ['kɔβriʃ] „kryješ“.

Substantivum a adjektivum

U některých substantiv a adjektiv je ve femininu singuláru a plurálu a v plurálu maskulina otevřené [ɔ]: *nova* ['nɔvɐ] „nová“, *novas* ['nɔvɐʃ] „nové“, *novos* ['nɔvuʃ] „noví“, kdežto působením finálního [u] (případ tzv. *metafonie*) se v singuláru maskulina realizuje [o] zavřené: *novo* ['novu] „nový“.

Velarizace

Pro samohlásku [ɔ] platí, že se ve všech typech zavřených slabik velarizuje před laterálou [ɮ]:

- slabika přízvučná: *sol* ['sɔɮ] „slunce“, *caracol* [kɐrɐ'kɔɮ] „hlemýžď“, *revolta* [rɛi'vɔɮtɐ] „povstání“;
- slabika nepřízvučná protonická: *olfacto* [ɔɮ'fatu] „čich“;
- slabika nepřízvučná posttonická finální: *álcool* ['aɮkuɮ] „alkohol“.

Historická poznámka

V přízvučné slabice jde zpravidla o hlásku vzniklou z krátkého latinského *o*: *sortem > sorte* ['sɔrtɛ] „úděl“, *rotam > roda* ['ɾɔðɐ] „kolo“, *orphanum > órfão* ['ɔrfɐj(ɲ)] „sirotek“.

ALE: Působením **metafonie**, tj. vlivem koncového [u], se přízvučné kmenové *o* realizuje jako zavřené [o]: *socrum > sogro* ['soɣru] „tchán“, a nikoli jako [ɔ] otevřené.

²³ Ke zvukové realizaci substantiv shodné grafické podoby viz výše pojednání o samohláске [ɔ].

V přízvučné slabice se v některých případech samohláska [ɔ] realizuje jako výsledek splynutí dvou vokálů po odpadnutí intervokálního konsonantu: *solum > só* ['sɔ] „sám“, *pulvum > pó* ['pɔ] „prach“.

Artikulační charakteristika

Vzhledem k neutrálnímu postavení jazyka při [a] se při realizaci [ɔ] jazyčná hmota posouvá dozadu vzhůru k měkkému patru. Menší je rovněž čelistní úhel stejně jako šterbina tvořená zaokrouhlenými rty. Zaokrouhlenost retního otvoru ovlivňuje velikost dutiny ústní, která se částečně protáhne.

Akustická charakteristika

Vzdálenost mezi oběma formanty je relativně malá a zjištěný poměr $F_2 : F_1 = 1,87$ je nejtěsnější v rámci vokalizmu evropské portugalštiny. Hodnoty F_1 se pohybují v oblasti 531 Hz a hodnoty F_2 kolem 994 Hz. Porovnáme-li tyto hodnoty s hodnotami vokálu bezprostředně nižšího, tj. [a], vidíme, že dochází k poklesu hodnot obou F. Průměrná doba **trvání** hlásky [ɔ] se pohybuje kolem 96 ms.

Literatura

Andrade – Viana (1996), Barbosa (1983, 1988, 1994a, 1994c), Barroso (1999), Silva (2002), Cunha – Cintra (1984), Delgado-Martins (1973, 1975, 1988), Drenska (1987, 1989), Falé (1998), Freitas (2001), Mata da Silva (1988), Mateus (1982), Mateus – Delgado-Martins (1982), Mateus – Andrade – Viana – Villalva (1990), Palková (1994).

5.1.3 Charakteristika systému nazálních vokálů

Z hlediska čistě fonetického není pochyb o tom, že nazální vokály (Vnas) skutečně existují. Jejich realizace lze spolehlivě zjistit jednak auditivně, jednak pomocí moderních fonetických metod. Otázkou však zůstává nejen jejich interpretace z hlediska systémového (viz dále v oddíle věnovaném fonologii portugalského vokálního systému²⁴), ale i popis jejich realizací v rovině fonetické.²⁵ Považujeme však za vhodné pojednat o nosových samohláskách

²⁴ Rozborem a klasifikací jednotlivých názorů na problematiku nosových samohlásek, a to z pohledu fonetického i fonologického, se zabývá např. Barbosa (1994a), Mateus (1982), Parkinson (1983). K této problematice viz níže část věnovaná fonologii evropské portugalštiny.

²⁵ Ve svém příspěvku ke zvukové charakteristice nosových samohlásek se Drenska (1989) opírá o výsledky čistě experimentálního přístupu.

jako o zvláštním hláskovém subsystému. Je to důležité tím spíše, že všechny tyto vokály mají řadu společných rysů, a to zejména pokud jde o jejich distribuci vzhledem k hláskovému okolí. V současné evropské portugalštině lze stanovit následující nosové samohlásky: [ĩ, ě, ě, ě, ã, õ, õ, ũ], přičemž [ě] a [ã] jsou považovány za individuální varianty (Almeida 1976: 359). Třebaže nazální vokály byly zjištěny naprosto spolehlivě, je s nimi spojen určitý problém. Vokalická realizace je totiž často provázena různě silnou přítomností nazálního konsonantu (Barbosa 1983). Tyto souhláskové realizace budeme považovat za tzv. **nazální skluzy**. Almeida o nich hovoří jako o souhláskových **nazálních segmentech** (1976 : 354). Přihlédneme-li k této skutečnosti, nabízí se následující **klasifikace nosových vokálů**.

(1) Na konci slova **před pauzou** se vyskytují čisté Vnas bez nazálního skluzu: *lã* ['lã] „vlna“, *vim* ['vĩ] „přišel jsem“, *som* ['sõ] „zvuk“. Ovšem Almeida (1976: 354) upozorňuje na to, že sám v tomto postavení zjistil také případy slabého nazálního skluzu, který se po předních vokálech realizuje jako [ɲ]: *sim* ['sĩ(ɲ)], a po středních a zadních [ŋ]: *lã* ['lẽ(ŋ)], *som* ['sõ(ŋ)], *um* [ũ(ŋ)]. Domníváme se, že tuto přítomnost nazálního skluzu lze hodnotit jako fakultativní.

(2) **Před frikativou** se po Vnas realizuje velmi slabý nazální skluz, který označíme povýšeným nazálním konsonantem: *trãnsito* ['trẽⁿzitu] „provoz“, *lançar* [lẽ^msar] „házet“. O tom, že je nazální skluz v tomto postavení vnímán jako velmi slabý, svědčí i to, že Barbosa (1983) jej často ani neuvádí a mluví o „čistých Vnas“.

(3) **Před okluzivou** se po Vnas vyskytuje poměrně nevýrazný nazální skluz, který se asimiluje k následující souhlásce (regresivní asimilace). Znáznorníme jej pomocí povýšeného nazálního konsonantu. Před [p, b] se realizuje jako [ᵐ]: *campo* ['kẽ^mpu] „pole“, před [t, d] jako [ᵐ]: *canto* ['kẽⁿtu] „zpěv“ a před [k, g] jako [ᵐ]: *frango* ['frẽⁿgu] „kuře“.

(4) Zmíňme se také o případě **nazalizace**. Někteří mluvčí mají tendenci realizovat vokál před nosovou souhláskou v otevřené slabice nazalizovaně. Existují však nápadné individuální rozdíly (Barbosa 1983: 91). K nazalizaci dochází častěji ve slabice přízvučné: *cama* ['kẽmɐ] / ['kẽmɐ] „postel“. Tato tendence však platí zejména pro **brazílskou variantu**, kdežto ve variantě evropské je silně oslabena (Barroso 1999: 73, Mateus 1982: 58, 92, Silva 2002: 93). Také v tomto pojednání s ní nebudeme dále pracovat, ale považovali jsme za nutné na tento jev upozornit.

Pokud jde o distribuci, nosové samohlásky se nevyskytují v posttonických slabikách. Co se samohlásky [ě] týče, ta se nikdy nerealizuje ve slabice finální přízvučné ani nepřízvučné.

Společným rysem všech nosových samohlásek je to, že jejich realizace mají stejnou kvalitu jako jejich orální protějšky. Tvoří se však při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale zároveň i dutinou nosní.

5.1.3.1 Klasifikace nazálních samohlásek

5.1.3.1.1 Nazální samohlásky přední

[ĩ], přední vysoká samohláska nazální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné a ve slabice nepřízvučné protonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ĩ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné na absolutním konci**: *fim* ['fĩ(ɲ)] „konec“, *sim* ['sĩ(ɲ)] „ano“, *assim* [e'sĩ(ɲ)] „tak“;
- **přízvučné před frikativou**: *pinça* ['pĩⁿsɐ] „pinzeta“, *jardins* [ʒer'dĩⁿ] „zahrady“;
- **přízvučné před okluzivou**:
[p, b]: *simples* ['sĩ^mplĩs] „prostý“, *carimbo* [ke'rĩ^mbu] „razítko“,
[t, d]: *sinto* ['sĩⁿtu] „lituji“, *vinda* ['vĩⁿdɐ] „příchod“,
[k, g]: *cinco* ['sĩⁿku] „pět“, *língua* ['lĩⁿgwe] „jazyk“;
- **protonické**: *simpatia* [sĩ^mpe'tiɐ] „sympatie“, *indirecto* [ĩⁿdi'retu] „nepřímý“, *incapaz* [ĩⁿke'paʒ] „neschopný“, *pinçel* ['pĩⁿsɐʃ] „štětec“, *informar* [ĩⁿfur'mar] „informovat“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci hlásky [ĩ] se špička jazyka opírá o dolní řezáky, hmota jazyka se podobně jako při artikulaci orálního [i] posouvá vpřed a vzhůru směrem k tvrdému patru. Mezera vzniklá mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem je jako u [i] nejužší ze všech vokalických realizací. Uvedený pohyb jazyka vede k nápadnému zvětšení objemu dutiny hrdelní a současně ke zmenšení objemu dutiny ústní. Čelistní úhel je nejmenší ze všech realizací nosových samohlásek. Samohláska [ĩ] se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Průměrná hodnota **trvání** odpovídá 87 ms.

[ě], přední polovysoká samohláska nazální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné – s výjimkou slabiky finální – a ve slabice nepřízvučné protonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ě] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné před frikativou:** *lenço* [l'ěⁿsu] „kapesník“, *penso* [p'ěⁿsu] „myslím“;
- **přízvučné před okluzivou:**
[p, b]: *tempo* [t'ě^mpu] „čas“, *membro* [m'ě^mbru] „člen“,
[t, d]: *entre* [ěⁿtrɛ] „mezi“, *venda* [v'ěⁿdɐ] „prodej“,
[k, g]: *elenco* [i'l'ěⁿku] „divadelní soubor“, *flamengo* [flɐ'm'ěⁿgu] „vlámština“;
- **protonické:** *semblante* [s'ě^mbl'ěⁿtɛ] „tvář“, „vzezření“, *entrada* [ěⁿtraðɐ] „vchod“, *engano* [ěⁿgɐnu] „omyl“, *pensar* [p'ě^msar] „myslet“, *embrulho* [ě^mbruɫu] „balíček“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci této samohlásky se jazyk posouvá kupředu, hřbet se lehce zvedá, špička směřuje k dolním řezákům. Vzniklá mezera mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem je větší než při artikulaci [i]. Zvětšuje se také čelistní úhel. Samohláska [ě] se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale paralelně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Průměrná hodnota **trvání** je 78 ms.

[ě], přední polonízka samohláska nazální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska má velmi omezenou distribuci a realizuje se pouze ve slabice přízvučné. Uplatní se v morfologii slova a slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ě] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné před okluzivou:** *vendes* [v'ěⁿdɛʃ] „prodáváš“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [ě] se vyskytuje v některých slovesných tvarech.

Sloveso

Samohláska [ě] se realizuje

- u sloves 2. (-er) a 3. (-ir) třídy ve 2., 3. a 6. osobě indikativu přítomného času: *vendes* [v'ěⁿdɛʃ] „prodáváš“, *vende* [v'ěⁿdɛ] „prodává“, *vendem* [v'ěⁿdɛj(ɲ)] „prodávají“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [ě] se jazyk nachází mezi klidovým postavením [ã] a vysunutým postavením [ě]. Vzdálenost mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem je větší než při artikulaci [ě]. Relativně nízké postavení jazyka vede ke zvětšení objemu dutiny ústní, jeho postavení ve střední části úst však zároveň zmenšuje dutinu hrdelní. Tato samohláska se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale paralelně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Hodnoty **trvání** nebyly zjišťovány.

5.1.3.1.2 Nazální samohlásky střední

[ĕ], střední středová samohláska nazální (nelabializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné a ve slabice nepřízvučné protonické i posttonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ĕ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné na absolutním konci slova:** *lã* [l'ĕ(ɲ)] „vlna“, *irmã* [ir'm'ĕ(ɲ)] „sestra“, *amanhã* [ɐmɐ'ɲĕ(ɲ)] „zítra“;
- **přízvučné před frikativou:** *lãs* [l'ĕⁿʃ] „vlny“, *anjo* [a'ɲ^oʒu] „anděl“;

- **přízvučné před okluzivou:**
[p, b]: *ambos* [ˈɛ̃^mbʊf] „oba“, *rampa* [ˈrɛ̃^mpɐ] „rampa“,
[t, d]: *mando* [ˈmɛ̃ⁿdu] „posílám“, *manto* [ˈmɛ̃ⁿtu] „plášť“,
[k, g]: *branco* [ˈbrɛ̃ⁿku] „bílý“, *manga* [ˈmɛ̃ⁿgɐ] „rukáv“;
- **přízvučné, kde tvoří součást klesavých diftongů:** *mão* [ˈmɛ̃^ũ(n)] „ruka“, *mãe* [ˈmɛ̃^ĩ(n)] „matka“, *vem* [ˈvɛ̃^ĩ(n)] „(on) přichází“;
- **protonické:** *andar* [ɛ̃ⁿˈdar] „chodit“, *mandato* [mɛ̃ⁿˈdatu] „mandát“, *lamber* [lɛ̃^mˈber] „lízat“, *rancoroso* [rɛ̃ⁿˈkuˈrozu] „záštiplný“;
- **posttonické, kde tvoří součást klesavých diftongů:** *falam* [ˈfalɛ̃^ũ(n)] „(oni) mluví“, *vendem* [ˈvɛ̃ⁿdɛ̃^ĩ(n)] „(oni) prodávají“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [ɛ̃] se hřbet jazyka nepatrně vysouvá směrem k rozhraní měkkého a tvrdého patra. Špička jazyka zůstává za dásňovými výběžky dolních řezáků, ústní dutina se zvětšuje a zároveň dochází ke zmenšení objemu dutiny hrdelní. Tato samohláska se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale paralelně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Pokud jde o hodnoty **trvání**, odpovídají 73 ms.

[ã], střední nízká samohláska nazální (nelabializovaná)

Distribuce

Výskyt této samohlásky, která se realizuje pouze ve slabice nepřízvučné protonické, je velmi omezený.

Objevuje se pouze jako **fakultativní varianta** vokálu [ɛ̃] vzniklá splynutím samohlásek [ɐ] + [ɛ̃]: *a andar* [ãⁿˈdar] „při chůzi“.

Artikulační charakteristika

Podobně jako při realizaci orální samohlásky [a] leží i v případě [ã] jazyk za dolními zuby, nejbližší klidovému postavení, asi uprostřed ústní dutiny. Jeho hmota je poněkud posunuta dozadu, což vede ke zmenšení dutiny hrdelní a zvětšení dutiny ústní. Tato samohláska se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale současně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Hodnota **trvání** nebyla zjišťována.

5.1.3.1.3 Nazální samohlásky zadní

[ũ], zadní vysoká samohláska nazální (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné a ve slabice nepřízvučné protonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [ũ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné na absolutním konci:** *atum* [ɐˈtũ(n)] „tuňák“, *jejum* [ʒɛ̃ˈʒũ(n)] „půst“, *um* [ũ(n)] „jeden“;
- **přízvučné před frikativou:** *alguns* [aɫˈgũⁿ] „nějací“, *comuns* [kuˈmũⁿ] „společní“;
- **přízvučné před okluzivou**
[p, b]: *tumba* [ˈtũ^mbɐ] „hrob“, *cúmplice* [ˈkũ^mplisɨ] „spoluvínik“,
[t, d]: *mundo* [ˈmũⁿdu] „svět“, *defunto* [dɛ̃ˈfũⁿtu] „zesnulý“,
[k, g]: *junco* [ˈʒũⁿku] „rákos“, *fungo* [ˈfũⁿgu] „houbá“;
- **přízvučné a je součástí klesavého diftongu [ũĩ]:** *muito* [ˈmũĩⁿtu] „hodně“;
- **protonické:** *zumbido* [zũ^mˈbiðu] „hukot“, *afundar* [ɐfũⁿˈdar] „potopit“, *untar* [ũⁿˈtar] „mazat“.

Artikulační charakteristika

Při artikulaci samohlásky [ũ] se hmota jazyka posune vzhůru dozadu, těsně proti měkkému patru. Vzniklá mezera mezi hřbetem jazyka a měkkým patrem je velmi úzká. Zvednutí jazyka v zadní části úst citelně ovlivňuje prodloužení hrdelní dutiny. Prodlužuje se také dutina ústní. Štěrbina vytvořená rty je velmi malá a čelisti rovněž svírají malý úhel. Tento vokál se podobně jako ostatní nosové samohlásky tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale zároveň i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Trvání má hodnotu 65 ms.

[õ], zadní polovysoká samohláska nazální (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné a ve slabice nepřízvučné protonické.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [õ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné na absolutním konci slova:** *bom* [ˈbõ(ŋ)] „dobrý“, *som* [ˈsõ(ŋ)] „hláska“, „zvuk“;
- **přízvučné před frikativou:** *tons* [ˈtõŋ] „tóny“, *longe* [ˈlõŋɜ] „daleko“;
- **přízvučné před okluzivou**
[p, b]: *pombo* [ˈpõmbu] „holub“, *rompo* [ˈrõmpu] „lámu“,
[t, d]: *onda* [ˈõndɐ] „vlna (mořská)“, *fonte* [ˈfõnti] „pramen“,
[k, g]: *longo* [ˈlõngu] „dlouhý“, *ronco* [ˈrõŋku] „pochrupování“;
- **přízvučné, kde je součástí klesavého diftongu** [õĩ]: *põe* [ˈpõĩ(ŋ)] „pokládá“, *lições* [liˈsõĩs] „lekce“ (pl.);
- **protonické:** *montículo* [mõˈtikulu] „pahorek“, *monstruoso* [mõˈʃtruˈozu] „příšerný“, *ondulação* [õˈdulɐˈsõũ(ŋ)] „vlnění“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci samohlásky [õ] se jazyk posouvá dozadu směrem k měkkému patru, což má za následek prodloužení dutiny hrdelní. Čelistní úhel je menší než při artikulaci vokálu [õ]. Rty jsou vysunuty více než při realizaci této samohlásky. Prodlužují tak dutinu ústní a současně zmenšují ústní otvor. Také samohláska [õ] se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale paralelně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Trvání této samohlásky, odpovídá hodnotě 61 ms.

[õ̃], zadní polonízka samohláska nazální²⁶ (labializovaná)

Distribuce

Tato samohláska se realizuje ve slabice přízvučné. Uplatní se především v morfologii slovních tvarů.

²⁶ Identifikace této samohlásky není ovšem zcela jednoznačná (Almeida 1976: 358–359, Barbosa 1983: 98–99).

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Samohláska [õ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné:** *rompe* [ˈrõmpɨ] „láme“, *rompes* [ˈrõmpɨs] „lámeš“, *rompem* [ˈrõmpɨĩ(ŋ)] „lámou“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Samohláska [õ] se uplatní v některých slovesných tvarech.

Sloveso

Samohláska [õ] se realizuje

- v přízvučné slabice u sloves 2. třídy typu *romper* „lámat“, a to ve 2., 3. a 6. osobě indikativu přítomnosti např.: *rompe* [ˈrõmpɨ] „láme“, *rompes* [ˈrõmpɨs] „lámeš“, *rompem* [ˈrõmpɨĩ(ŋ)] „lámou“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci [õ] se jazyčná hmota posouvá poněkud dozadu vzhůru k měkkému patru. Menší než při realizaci nízkého [ã] je rovněž čelistní úhel stejně jako štěrbinová tvořená zaokrouhlenými rty. Zaokrouhlenost retního otvoru ovlivňuje velikost dutiny ústní, která se částečně protáhne. Tato samohláska se tvoří při spuštěném měkkém patru, což umožňuje výdechovému proudu vzduchu procházet nejen dutinou ústní, ale současně i dutinou nosní.

Akustická charakteristika

Hodnota trvání nebyla zjišťována.

Literatura

Almeida (1976), Barbosa (1983, 1994a), Barroso (1999), Silva (2002), Delgado-Martins (1975), Drenska (1989), Hammarström (1954), Lütke (1953), Mateus (1982), Mateus et al. (2003), Parkinson (1983), Tláskal (1980).

5.2 POLOSAMOHLÁSKY A POLOSOUHLÁSKY

Jedním z pozoruhodných rysů zvukové stránky portugalštiny je poměrně vysoká frekvence **dvojhásek** (např. [eʷ] *seu* [ˈseʷ] „jeho“, [ɛʷ] *seis* [ˈsɛʷ] „šest“, [ẽũ] *pão* [ˈpẽũ(ŋ)] „chléb“) a **trojhásek** (např. [waĩ] *Paraguai* [pɐrɐˈgwaj] „Paraguay“). Porovnáme-li substantiva *pai* [ˈpai] „otec“ a *piada* [ˈpjɔɐ] „vtip“,

zjišťujeme, že v přízvukných slabikách obou slov se vyskytují struktury tvořené spojením plnohodnotného vokálu a velmi krátké a samohlásce blízké hlásky. Zmíněné hlásky bývají zpravidla označovány jako **polosamohlásky** (Cunha – Cintra 1984, Fonseca 1984, Mata da Silva 1988, Mateus 1982). Z hlediska fonetického se někdy hovoří o polosamohláskách a **polosouhláskách** (např. Andrade – Viana 1996: 145). Přesné označení závisí na tom, zda samohláska je první hláskou diftongu (následuje polovokál: *pai*), či hláskou druhou (následuje po polokonsonantu: *piada*) (např. Mateus 1982: 23). Avšak z pohledu fonologického, systémového, se tento rozdíl nečiní. Pod vlivem angličtiny bývají v portugalských pracích fonetického i fonologického zaměření označovány tyto hlásky jako **glidy**, případně jako **aproximanty** (Andrade 1998, Barroso 1999, Mateus 1982, Mateus et al. 2003). V portugalské odborné literatuře neexistuje jednotné pojetí dvojhlásek. Některé prameny (Barbosa 1994a) považují za skutečné dvojhlásky pouze ty, které odpovídají struktuře V + polovokál (**diftongy sestupné**). Další (Mata da Silva 1988, Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1990, Cunha – Cintra 1984) v této souvislosti uvádějí, že realizace sestupných dvojhlásek nepodléhá jevům, jako je např. tempo promluvy, což svědčí o jejich vnitřní soudržnosti.

Zatímco interpretace diftongů sestupných nečiní žádné problémy, jsou názory na pojetí **diftongů vzestupných** (polokonsonant + vokál) nejednotné (Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1990: 53). Ve prospěch existence těchto dvojhlásek je nutno uvést, že jejich výskyt v nepřívzvučné finální slabice byl potvrzen pomocí spektrografické analýzy (Drenska 1987, Mata da Silva 1988).

5.2.1 Charakteristika systému polosamohlásek a polosouhlásek

V portugalštině existují dva **polovokály orální** [i]: *seis* ['sɛj̥]: „šest“ a [u]: *mau* ['mau] „špatný“, dva **polovokály nazální** [ɨ]: *mãe* ['mɛ̃j̥(n)] „matka“ a [ũ]: *cantam* ['kɛ̃ˈtɐ̃m(n)] „zpívají“, dva **polokonsonanty orální** [j]: *prédio* ['pɾɛdju] „budova“ a [w]: *tábua* ['tabwɐ] „deska“ a dva **polokonsonanty nazální** [j̃]: *pião* ['pjɛ̃ũ(n)] „káča“ (hračka) a [w̃]: *tabuões* [tɐˈbũõj̃] „velká prkna“. Polosouhláska se realizuje po konsonantu a před vokálem, kdežto polosamohláska se vyskytuje po vokálu. Připomeňme, že se při důsledné transkripci činí mezi oběma typy hlásek rozdíl (Barbosa 1983). Polovokály bývají značeny [i], [u], kdežto polokonsonanty [j], [w].

Uvedené rozlišení mezi polosamohláskami a polosouhláskami úzce souvisí s postavením dané hlásky vůči samohlásce. Polosouhláska, tj. hláska následující po souhlásce před samohláskou (*piada* ['pjaðɐ] „vtip“, *sueco* ['swɛku] „švédský“), zajišťuje přechod mezi zavřenější realizací konsonantickou a otevřenější realizací vokalickou, kdežto polosamohláska, tj. hláska v postavení

postvokálním (*sei* ['sɛj̥] „vím“, *véu* ['vɛu] „závoj“), slouží k usnadnění přechodu od otevřené realizace samohláskové k zavřenější realizaci souhláskové (*pais* ['paij̥] „rodiče“, *dois* ['doj̥] „dva“) nebo funguje jako určitá opora vokálu (*pau* ['paũ] „klacek“, *foi* ['foj̥] „šel“). To znamená, že z fonetického hlediska má terminologické rozlišení mezi oběma pojmy své oprávnění. Výjimečně se polosamohlásky mohou objevit i v intervokálním postavení (*passaio* [pɐ'sɛj̥u] „procházka“, *areia* [ɐ'rɛj̥ɐ] „písek“), což lze vysvětlit jako výsledek působení pravidla diftongace, které slouží k odstranění hiátů (Mateus 1982: 23).²⁷ V této pozici stojí polovokál vždy na konci slabiky ([pɐ'sɛj̥-u], [ɐ'rɛj̥-ɐ]).

Shrneme-li charakteristiku polosamohlásek a polosouhlásek, konstatujeme tyto společné rysy.

- Jejich distribuce je omezena na sousedství samohlásek, s nimiž tvoří sestupné či vzestupné dvojhlásky, případně trojhlásky.
- S jejich distribucí souvisí i to, že vliv na jejich akustickou podobu má právě orální / nazální charakter samohlásky, s níž se kombinují.
- Pokud jde o jejich artikulaci, je blízká vokálům [i] a [u], avšak doba jejich realizace je výrazně kratší (Mateus 2003: 993).
- Na rozdíl od samohlásek nikdy nemohou být nositeli přízvuku ani tvořit jádro slabiky.

5.2.1.1 Klasifikace polosamohlásek a polosouhlásek

5.2.1.1.1 Polosamohlásky a polosouhlásky orální

[i], vysoká přední polosamohláska orální

Distribuce

Polosamohláska [i] tvoří součást diftongů klesavých a několika triftongů. Podílí se též na morfologické podobě slova.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polosamohláska [i] se jako součást **diftongů** vyskytuje ve slabice **přízvukné**:

- [ɛj̥] *papéis* [pɐ'pɛj̥] „papíry“, *sei* ['sɛj̥] „vím“,
- [aj̥] *pai* ['pai] „otec“,

²⁷ Jiné řešení navrhuje Barbosa, který v této souvislosti hovoří o spojení vokálu + konsonantu (1983: 185, 1994a: 136–137). K této problematice viz níže.

- [u̞] *azuis* [ɐ'zui̞ʃ] „modří“,
- [oi̞] *boi* [ˈboi̞] „vůl“,
- [ɔi̞] *herói* [i'ro̞i̞] „hrdina“;

protonické:

- [ɐi̞] *paisagem* [pe̞i̞'zaʒẽ̞(ɲ)] „krajina“,
- [ai̞] *paixão* [pai̞'ʃẽ̞(ɲ)] „vášeň“,
- [oi̞] *coitado* [ko̞i̞'ta̞ðu] „chudák“,
- [ui̞] *cuidar* [kui̞'dar] „pečovat“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Polosamohláska [i̞] se jako součást **diftongů** vyskytuje např. v některých tvarech sloves.

Sloveso

Polosamohláska [i̞] se realizuje

- v diftongu [ɐi̞] u sloves 1. třídy v 1. osobě singuláru indikativu perfekta jednoduchého: *amei* [ɐ'mɐi̞] „měl jsem rád“;
- v diftongu [ai̞] u sloves 1. třídy v 5. osobě imperativu: *cantai* [kẽ̞'n'tai̞] „zazpívejte“.

Jako součást **triftongů** (polokonsonant + V + polovokál) se polosamohláska [i̞] vyskytuje ve slabice

přízvučné:

- [waj̞] *Uruguai* [uru'gwaj̞] „Uruguay“,
- [wɛi̞]: *enxaguei* [ẽ̞'nʃɐ'gwɛi̞] „opláchl jsem“.

Artikulační a akustická charakteristika

Při artikulaci vzniká mezi hřbetem jazyka a tvrdým patrem ještě těsnější průchod než při realizaci vysokého vokálu [i]. Polovokál [i̞] vytváří přechod od větší samohláskové otevřenosti (následuje pouze po V). Doba jeho trvání je velmi krátká a nedá se prodloužit.

[j], vysoká přední polosouhláska orální

Distribuce

Polosouhláska [j] tvoří součást diftongů stoupavých a také několika triftongů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polosouhláska [j] se realizuje jako součást **diftongů vzestupných**²⁸ (stoupavých) a vyskytuje se ve slabice

přízvučné:

- [ja] *piada* [ˈpjaðɐ] „vtip“,
- [ju] *miúdo* [ˈmjuðu] „dítě“,
- [je] *quieto* [ˈkjetu] „klidný“;

posttonické finální:

- [jɐ] *comédia* [ku'mɛdjɐ] „komedie“,
- [ji] *espécie* [iʃˈpɛsjɪ] „druh“, „odrůda“,
- [ju] *prédio* [ˈpɾɛdju] „budova“;

protonické:

- [jɛ] *quietude* [kʲɛ'tuðɪ] „klid“,
- [jɐ] *pianista* [pjɐˈniʃtɐ] „pianista“,
- [ju] *miudeza* [mjuˈðɛzɐ] „drobotina“, *violento* [vjuˈlẽ̞ntu] „prudký“.

Distribuce z hlediska syntaktické fonetiky

V pečlivé výslovnosti se polokonsonant [j] vyskytuje před přízvučnou samohláskou následujícího slova: *que é?* [ˈkʲɛ] „co je?“, *sete homens* [ˈsɛtˈjomẽ̞ɲ] „sedm mužů“.

Menší vnitřní stabilita stoupavých diftongů vysvětluje také to, že slova, která na ně končí a mají přízvuk na jiné slabice než na slabice poslední, se chovají jako proparoxytona. Pro stanovení počtu slabik v daném slově tak stoupavý diftong funguje jako dvojslabičné spojení (Vázquez Cuesta – Mendes da Luz 1983: 355).

Jako součást **triftongů** se polosouhláska [j] vyskytuje ve slabice

přízvučné:

- [jai̞] *fiai* [ˈfjai̞] „důvěřujte“,
- [jɛi̞] *fiei* [ˈfjɛi̞] „důvěřoval jsem“.

Artikulační a akustická charakteristika

Při artikulaci polokonsonantu [j] v rámci diftongu nebo triftongu jde realizační pohyb opačným směrem než při artikulaci polovokálu, a to od zavře-

²⁸ Pro spojení polokonsonant + V bývá uváděna dvojitá možná realizace: (a) jako skutečný diftong stoupavý, (b) jako hiát (Azevedo 1981, Vázquez Cuesta – Mendes da Luz 1983).

ných konsonantů k otevřeným vokálům. Ovšem co se realizace této hlásky týče, portugalské prameny zpravidla nečiní rozdílu mezi polosamohláskou a polosouhláskou (Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1996, Mateus et al. 2003).

Průchod výdechovému proudu vzduchu je otevřen a bez překážek. Jazyk, který se nachází v přední části dutiny ústní, se – podobně jako při artikulaci samohlásky [i] – zvedá k tvrdému patru a vytváří tak poměrně úzkou šterbinu. Realizace polokonsonantu je kratší nežli realizace vokálu.

[u], vysoká zadní polosamohláska orální

Distribuce

Polosamohláska [u] tvoří součást klesavých diftongů. Vyskytuje se ve slabice přízvučné a nepřízvučné protonické a podílí se na morfologické charakteristice slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polosamohláska [u] se jako součást diftongů realizuje ve slabice přízvučné:

- [iu] *viu* ['viu] „viděl“,
- [eu] *meu* ['meu] „můj“,
- [eu] *céu* ['seu] „nebe“,
- [au] *mau* ['mau] „špatný“;

protonické:

- [eu] *fleumático* [fleu'matiku] „flegmatický“,
- [eu] *saudade* [səu'daði] „stesk“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Polosamohláska [u] se vyskytuje v diftongu [iu] ve 3. osobě sg. perfekta jednoduchého některých sloves: např. *ver* „vidět“: *viu* ['viu] „viděl“, *partir* „odejet“: *partiu* [pər'tiu] „odejel“.

Artikulační a akustická charakteristika

Při artikulaci polovokálu [u] se zadní část hřbetu jazyka zvedá proti měkkému patru. Vzniklým průchodem může volně procházet výdechový proud. Doba trvání této hlásky je nápadně kratší nežli u samohlásky [u].

[w], vysoká zadní polosouhláska orální

Distribuce

Polosouhláska [w] tvoří součást diftongů stoupavých a triftongů. V rámci diftongů se vyskytuje ve slabice přízvučné a nepřízvučné posttonické. Rovněž se podílí na morfologické charakteristice slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polosouhláska [w] se jako součást diftongů realizuje ve slabice přízvučné:

- [we] *mágoa* ['magwe] „hoře“, *tábua* ['tabwe] „deska“,
- [wi] *ténue* ['tenwi] „tenký“,
- [wu] *tríduo* ['tridwu] „trojdenní“.

Distribuce z hlediska syntaktické fonetiky

Z hlediska syntaktické fonetiky připomeňme, že se finální nepřízvučné [u] realizuje před následujícím přízvučným vokálem jako [w]: *como homem* ['ko'mwɔmẽi(ɲ)] „jako člověk“.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polosouhláska [w] se jako součást triftongů realizuje ve slabice přízvučné:

- [wiu] *ruiu* ['rwiu] „zřítíl se“, *deliniquiu* [dĩĩ'kwiu] „prohřešil se“,
- [weĩ] *enxaguei* [ẽ'f'gweĩ] „opláchl jsem“,
- [wai] *Uruguai* [uru'gwei] „Uruguay“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Polosouhláska [w] se vyskytuje v triftongu

- [weĩ] v 1. osobě sg. jednoduchého perfekta: *enxaguei* [ẽ'f'gweĩ] „opláchl jsem“,
- [wiu] v 3. osobě sg. jednoduchého perfekta: *ruiu* ['rwiu] „zřítíl se“, *deliniquiu* [dĩĩ'kwiu] „prohřešil se“.

Artikulační a akustická charakteristika

Hřbet jazyka se zvedá v zadní části úst podobně jako při artikulaci samohlásky [u]. Vznikající poměrně těsný průchod mezi zadní částí hřbetu jazyka a měkkým patrem nepřekáží výdechovému proudu. Porovnáme-li dobu trvání obou hlásek, zjišťujeme, že je kratší u polokonsonantu [w] nežli u vokálu [u].

5.2.1.1.2 Polosamohlásky a polosouhlásky nazální

Nazální dvojhásky jsou pouze sestupné (Almeida 1976). To znamená, že polosouhlásky se mohou vyskytovat pouze na první pozici v rámci nosových trojhásek.

[ĩ], vysoká přední polosamohláska nazální

Distribuce

Nazální polosamohláska [ĩ] tvoří součást diftongů sestupných [ũĩ], [õĩ], [ẽĩ] a triftongů [ũẽĩ] a [ũõĩ]. Uplatní se rovněž při morfologické charakteristice některých slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Nazální polosamohláska [ĩ] se jako součást diftongů vyskytuje ve slabice **přízvučné**:

- [ũĩ] *muíto* [ˈmũĩˈtu] „mnoho“;
- [õĩ] *põe* [ˈpõĩ(ŋ)] „pokládá“, *limões* [liˈmõĩˈs] „citróny“;
- [ẽĩ] *vem* [ˈvẽĩ(ŋ)] „on přichází“, *bem* [ˈbẽĩ(ŋ)] „dobře“;

přízvučné finální:

- [ẽĩ] *também* [tẽˈmˌbẽĩ(ŋ)] „také“, *desdém* [dẽzˈdẽĩ(ŋ)] „pohrdání“, *mães* [ˈmẽĩˈs] „matky“;

posttonické finální:

- [ẽĩ] *homem* [ˈõmẽĩ(ŋ)] „muž“, *viagem* [ˈvjazẽĩ(ŋ)] „cesta“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Polosamohláska [ĩ] se vyskytuje

- v diftongu [õĩ] v přízvučné slabice u nepravidelného slovesa *pôr* „položit“ a jeho složenin (*propor* „navrhnout“, *supor* „předpokládat“) v 2. a 3. osobě singuláru indikativu přítomnosti: *põe* [ˈpõĩ(ŋ)] „pokládá“, *pões* [ˈpõĩˈs] „pokládáš“, *supõe* [suˈpõĩ(ŋ)] „předpokládá“, *supões* [suˈpõĩˈs] „předpokládáš“, *propõe* [pruˈpõĩ(ŋ)] „navrhuje“, *propões* [pruˈpõĩˈs] „navrhují“;
- v diftongu [ẽĩ] v přízvučné slabice ve 3. osobě plurálu nepravidelných sloves *vir* „přicházet“ a *ter* „mít“ a jeho složenin (např. *manter* „udržovat“): *vêm* [ˈvẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „oni přicházejí“, *têm* [ˈtẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „oni mají“, *mantêm* [mẽˈnˌtẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „oni udržují“; také ve 3. osobě singuláru těchto sloves: *tem* [ˈtẽĩ(ŋ)] „on má“, *vem* [ˈvẽĩ(ŋ)] „on přichází“;

- v diftongu [ẽĩ] v nepřízvučné slabice posttonické: ve 3. osobě plurálu indikativu přítomnosti sloves 2. a 3. třídy: *comem* [ˈkõmẽĩ(ŋ)] „oni jedí“, *partem* [ˈpartẽĩ(ŋ)] „oni odjíždějí“;
- v diftongu [ẽĩ] v nepřízvučné slabice posttonické: ve 3. osobě plurálu konjunktivu přítomnosti sloves 1. třídy: *cantem* [ˈkẽˈnˌtẽĩ(ŋ)] „ať zaspívají“.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polovokál [ĩ] se jako součást triftongů realizuje ve slabice

přízvučné:

- [ũõĩ] *saguões* [saˈgũõĩˈs] „vnitřní dvory“, *tabuões* [tẽˈbũõĩˈs] „velká prkna“;

posttonické:

- [ũẽĩ] *delinquem* [dẽˈliŋˌkũẽĩ(ŋ)] „prohřešují se“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci této nosové polosamohlásky je postavení mluvidel shodné s artikulací odpovídajícího polovokálu orálního. Navíc je otevřen průchod do dutiny nosní.

[ũ], vysoká zadní polosamohláska nazální

Distribuce

Nazální polosamohláska [ũ] tvoří součást sestupného diftongu [ẽũ] a triftongů [ũẽũ] a [ũõũ]. Uplatní se rovněž při morfologické charakteristice některých slovních tvarů.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Nazální polosamohláska [ũ] se jako součást diftongů vyskytuje ve slabice **přízvučné**:

- [ẽũ] *mão* [ˈmẽũ(ŋ)] „ruka“, *tubarão* [tuβẽˈrẽũ(ŋ)] „žralok“;

nepřízvučné posttonické finální:

- [ẽũ] *sótão* [ˈsõtẽũ(ŋ)] „podkroví“.

Distribuce s přihlédnutím k morfologii daného slova

Polosamohláska [ũ] se vyskytuje

- v diftongu [ẽũ] v přízvučné slabice sloves, a to ve 3. osobě plurálu indikativu futura: *falarão* [fẽˈlẽˈrẽũ(ŋ)] „(oni) promluví“, *terão* [tẽˈrẽũ(ŋ)] „budou mít“;

- v diftongu [ɛ̃ũ] v nepřízvučné slabice posttonické sloves 1. třídy, a to ve 3. osobě plurálu indikativu přítomnosti: *cantam* [ˈkɛ̃ˈtɛ̃ũ(ŋ)] „zpívají“ a perfekta jednoduchého: *cantaram* [kɛ̃ˈtarɛ̃ũ(ŋ)] „zaspívali“;
- v diftongu [ɛ̃ũ] v nepřízvučné slabice posttonické sloves 2. a 3. třídy, a to ve 3. osobě plurálu konjunktivu přítomnosti, např. (*que*) *batam* [ˈbatɛ̃ũ(ŋ)] „ať bijí“, (*que*) *partam* [ˈpartɛ̃ũ(ŋ)] „ať odjedou“.

Distribuce s přihlédnutím k slabičnému typu

Polovokál [ũ] se jako součást **triftongů** realizuje ve slabice **přízvučné**:

- [jɛ̃ũ] *pião* [ˈpjɛ̃ũ(ŋ)] „káča“ (hračka),
- [ɰɛ̃ũ] *saguão* [saˈgɰɛ̃ũ(ŋ)] „vnitřní dvůr“, *tabuão* [tɛ̃ˈbɰɛ̃ũ(ŋ)] „velké prkno“, *truão* [ˈtrɰɛ̃ũ(ŋ)] „šašek“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci této nosové polosamohlásky je postavení mluvidel shodné s artikulací odpovídajícího polovokálu orálního. Navíc je otevřen průchod do dutiny nosní.

[j], vysoká přední polosouhláska nazální

Distribuce

Distribuce je velmi omezena. Tento polokonsonant se vyskytuje pouze v trojhlásce [jɛ̃ũ], kde obsazuje pozici před nosovým vokálem [ɛ̃]:

- [jɛ̃ũ] *pião* [ˈpjɛ̃ũ(ŋ)] „káča“ (hračka).

Artikulační charakteristika

Při realizaci této nosové polosouhlásky je postavení mluvidel shodné s artikulací odpovídajícího polokonsonantu orálního. Navíc je otevřen průchod do dutiny nosní.

[ɰ], vysoká zadní polosouhláska nazální

Distribuce

Distribuce je omezena na dvě nazální trojhlásky [ɰɛ̃ũ] a [ɰõĩ], v nichž se tato polosouhláska vyskytuje před vrcholem tvořeným buď nosovou samohláskou [ɛ̃], nebo nosovou samohláskou [õ]:

- [ɰɛ̃ĩ] *delinquem* [dɛ̃ˈlĩˈkɰɛ̃ĩ(ŋ)] „prohřešuji se“,
- [ɰõĩ] *saguões* [saˈgɰõĩˈŋ] „vnitřní dvory“, *tabuões* [tɛ̃ˈbɰõĩˈŋ] „velká prkna“.

Artikulační charakteristika

Při realizaci nosové polosouhlásky [ɰ] je postavení mluvidel shodné s artikulací odpovídajícího polokonsonantu orálního. Navíc je otevřen průchod do dutiny nosní.

Literatura

Andrade (1998), Andrade – Viana (1996), Barbosa (1983, 1994a, 1994c), Cunha – Cintra (1984), Drenska (1987), Freitas (2001), Mata da Silva (1988), Mateus (1982), Mateus et al. (2003), Mateus – Andrade – Viana – Villalva (1996), Vázquez Cuesta – Mendes da Luz (1983: 355).

5.2.2 Dvojhlásky a trojhlásky

V pojednání o polovokálech a polokonsonantech jsme viděli, že jejich distribuce je vázána na bezprostřední sousedství samohlásek. V této části se stručně zmíníme o dvojhláskách a trojhláskách, které vzhledem ke své rozmanitosti i vysoké frekvenci tvoří v portugalštině určitý systém.

5.2.2.1 Dvojhlásky

Jako dvojhláska (**diftong**) je označováno spojení dvou původně vokalicích prvků v jedné slabice (např. [aj], [oj], [eɨ], [jɛ], [jo], [we]). Jádro dvojhlásky (vrchol diftongu) je tvořeno plnohodnotným vokálem, který se v zásobě portugalských samohlásek vyskytuje jako samostatný vokál. Co se týče realizace, samohláska je zpravidla nižší a otevřenější nežli druhá složka dvojhlásky, polosamohláska nebo polosouhláska.

I když má důsledné rozlišování mezi **polosamohláskami** a **polosouhláskami** určitý význam²⁹, stále častěji se v portugalské odborné literatuře razí pro obě hlásky společné označení **glidy**, hlásky přechodové, či **aproximanty**. Jak bylo výše řečeno, základní výhodou tohoto termínu je to, že dané hlásky nepojmenovává, ale pouze je řadí do příslušné kategorie.

Podle toho, zda se vrchol diftongu nachází v jeho počáteční fázi nebo ve fázi

²⁹ K transkripci některých výrazů viz např. Barbosa (1988, 1994a) a Delgado-Martins (1988).

zi koncové, rozlišujeme **dvojhlásky klesavé** (vrchol je na počátku a polosohlásky následuje) a **dvojhlásky stoupavé** (polosohlásky předchází před vrcholem).

V portugalštině existují oba typy dvojhlásek. Zatímco **dvojhlásky klesavé** (např. [iɨ]: *rio* ['riɨ] „řeka“ nebo [oi]: *noite* ['noiti] „noc“) jsou stálé, stálost **diftongů stoupavých** (např. [jɛ]: *mobília* [mu'βiljɛ] „nábytek“ nebo [ju] *lábio* ['labju] „ret“) je poměrně nízká, neboť konkrétní realizace těchto struktur kolísají mezi diftongy a hiáty, tj. spojeními dvou plnohodnotných vokálů (např. *cópia* ['kɔpjɛ] / ['kɔpiɛ] „kopie“, *toalha* ['twaʎɛ] / [tu'aʎɛ] „ručník“, ale též *mobília* [mu'βiliɛ] a *lábio* ['laβiu]). Jiným kritériem třídění diftongů je přítomnost / nepřítomnost nazality (*sei* ['sej] „vím“, *sem* ['sɛj(ɲ)] „bez“).

O dvojhláskách jako o zvláštním systému je vhodné hovořit také z toho důvodu, že v mnoha případech reprezentují gramatické formanty. To bude ilustrováno zejména v oddíle věnovaném dvojhláskám nosovým.

5.2.2.2 Trojhlásky

Trojhlásky (**triftongy**) jsou taková spojení hlásek, v nichž se v jedné slabice realizuje plnohodnotný vokál mezi polokonsonantem a polovokálem. Podobně jako dvojhlásky také trojhlásky jsou v portugalštině orální: [wiɨ], [waɨ], [weɨ], [jai], [jeɨ] a nazální: [wɛ̃ɨ], [wɛ̃ɨ], [wõ̃ɨ].

5.2.2.3 Dvojhlásky a trojhlásky orální

5.2.2.3.1 Dvojhlásky orální

Uvedli jsme, že v portugalštině existují dva typy diftongů, diftongy klesavé a diftongy stoupavé. Jejich realizační stabilita však není stejná. Zatímco soudržnost diftongů sestupných je stálá, stabilita diftongů vzestupných je silně závislá na stylu a tempu projevu. V této souvislosti budiž řečeno, že kombinace typu *-ia*, *-io*, kde ani jeden ze segmentů nenese přízvuk, se může realizovat buď jako dvojhlásky (*vitória* [vi'tɔrjɛ] „vítězství“) nebo jako hiát (*vitória* [vi'tɔriɛ]).

Klesavé diftongy (označované též jako **sestupné**) se vždy vyslovují jako dvojhlásky v rámci jedné slabiky a nikdy se nemohou realizovat jako hiát. Evropská portugalština má tyto klesavé diftongy:

- [ɛi] *papéis* [pɛ'pej] „papíry“, *reis* ['rej] „králové“,
- [ɛi] *sei* ['sej] „vím“, *lei* ['lej] „zákon“,
- [ai] *pai* ['pai] „otec“, *vais* ['vaj] „jdeš“,

- [ui] *azuis* [ɛ'zuj] „modří“, *Rui* ['ruj],
- [oi] *foi* ['foj] „byl“, *boi* ['boj] „vůl“,
- [ɔi] *herói* [i'roj] „hrdina“, *dói* ['doj] „bolí to“,
- [iɨ] *tardio* [tɛr'diɨ] „pozdní“, *navio* [nɛ'viɨ] „lod“,
- [ɛɨ] *liceu* [li'sɛɨ] „gymnázium“, *plebeu* [plɛ'βɛɨ] „plebejský“, *seu* ['sɛɨ] „jeho“,
- [ɛɨ] *céu* ['sɛɨ] „obloha“, *véu* ['vɛɨ] „závoj“,
- [ɛɨ] *saudade* [sɛɨ'daðɛ] „stesk“, *saudável* [sɛɨ'davɛʎ] „zdravý“,
- [aɨ] *mau* ['maɨ] „špatný“, *pau* ['pɛɨ] „klacek“.

Stoupavé diftongy (označované též jako **vzestupné**) mají podobu těchto hláskových spojení:

- [wi] *tranquilo* [trɛ̃'kwilu] „klidný“,
- [we] *lingueta* [lɪ̃'gwɛtɛ] „jazýček (vah)“,
- [wɛ] *equestre* [i'kwɛʎtri] „jezdecký“,
- [wi] *ténue* ['tenwi] „slabý“,
- [wɛ] *qualidade* [kwɛli'daðɛ] „jakost“,
- [wa] *igual* [i'gwɛʎ] „stejný“,
- [wo] *quotidiano* [kwoti'djɛnu] „denní“,
- [wɔ] *quota* ['kwɔtɛ] „podíl“,
- [je] *piegas* [pjɛɛʎ] „hebký“,
- [je] *piadinha* [pjɛ'diɲɛ] „vtípek“,
- [ja] *piada* ['pjɛɛ] „anekdota“,
- [ju] *miúdo* ['mjuđu] „drobný“,
- [jo] *idiota* [i'djɔtɛ] „idiot“,
- [jo] *piolho* ['pjɔɔ] „veš“.

Z hlediska fonetické realizace jsou jako nejstálější stoupavé dvojhlásky uváděny ty, v nichž před hláskou [w] předchází velára [k] nebo [g] (Freitas 2001), [wa]: *quase* ['kwazi] „skoro“, *igual* [i'gwɛʎ] „stejný“, [wɛ]: *equestre* [i'kwɛʎtri] „jezdecký“, *goela* [g'wɛɛ] „hlta“, [we]: *lingueta* [lɪ̃'gwɛtɛ] „jazýček (vah)“, [wɔ]: *quota* ['kwɔtɛ] „podíl“, [wi]: *tranquilo* [trɛ̃'kwilu] „klidný“.

V ostatních případech se tyto kombinace hlásek realizují dvěma možnými způsoby: buď jako **vzestupné dvojhlásky**, nebo jako **hiáty**, tj. spojení dvou vokálů tvořících jádra dvou sousedních slabik (Mateus – Andrade – Viana – Villalva 1990: 53). Přehled možných alternací, závislých na stylu a tempu promluvy, je uveden v následující tabulce, která byla pro evropskou portugalštinu upravena podle Azeveda (1981: 20).

Tabulka 3: Přehled alternací mezi vzestupnými dvojhláskami a hiáty

možné realizace	doklady	
	slabika přízvučná	slabika nepřívučná
[wi] ~ [ui]	<i>juízo</i> ['ʒwizu] / [ʒu'izu] „úsudek“	<i>ajuizado</i> [ɛʒwi'zaðu] / [ɛʒui'zaðu] „rozumný“
[we] ~ [ue]	<i>dueto</i> ['dwetu] / [du'etu] „duet“	<i>duetista</i> [dwe'tiʃtɛ] / [due'tiʃtɛ] „zpěvák duetu“
[wɛ] ~ [uɛ]	<i>sueco</i> ['swɛku] / [su'ɛku] „švédský“	
[wa] ~ [ua]	<i>suave</i> ['swavi] / [su'avɨ] „jemný“	
[wɛ] ~ [uɛ]		<i>suavidade</i> [swɛvi'ðaði] / [suɛvi'ðaði] „jemnost“
[wo] ~ [uo]	<i>tempestuoso</i> [tɛ̃m'piʃ'twozu] / [tɛ̃m'piʃ'tu'ozu] „bouřlivý“	<i>duodécimo</i> [dwo'ðesimu] / [duo'ðesimu] „dvanáctý“
[wɔ] ~ [uɔ]		<i>duodeno</i> [dwo'ðenu] / [duo'ðenu] „dvanácterník“
[ju] ~ [iu]	<i>miúdo</i> ['mjuðu] / [mi'uðu] „drobný“	<i>miudeza</i> [mju'ðezɛ] / [miu'ðezɛ] „drobotina“
[jɛ] ~ [iɛ]	<i>piegas</i> ['pjɛɾɛ] / [pi'ɛɾɛ] „hebký“	<i>piedade</i> [pje'ðaði] / [pie'ðaði] „zbožnost“
[ja] ~ [ia]	<i>piada</i> ['pjaðɛ] / [pi'aðɛ] „anekdota“	
[jɛ] ~ [iɛ]		<i>piadinha</i> [pje'diɲɛ] / [pie'diɲɛ] „vtípek“
[jo] ~ [io]	<i>idiota</i> [i'djotɛ] / [iði'otɛ] „idiot“	
[jɔ] ~ [iɔ]	<i>piolho</i> ['pjɔɫu] / [pi'ɔɫu] „veš“	<i>piolhento</i> [pjɔ'lɛ̃tu] / [piɔ'lɛ̃tu] „zavšivený“

Jako **hiáty**³⁰ se mohou rovněž realizovat spojení *-ia*, *-ie*, *-io*, *-oa*, *-ua*, *-ue*, *-uo* představující v nepřívučné finální slabice vzestupné diftongy. To vede k alternacím typu: *glória* ['glɔɾjɛ] / ['glɔɾiɛ] „sláva“, *cárie* ['karji] / ['kariɨ]

³⁰ Systematickou analýzu problému vzestupných diftongů na konci slova a jejich vztah k hiátu podávají Drenska (1987: 53–74) a Mata da Silva (1988: 379–400).

„zubní kaz“, *vário* ['varju] / ['variu] „rozličný“, *mágoa* ['magwɛ] / ['maruɛ] „podlitina“, *ténue* ['tenwi] / ['tenui] „slabý“, *árduo* ['ardwu] / ['ardu] „strmý“ (Cunha – Cintra 1984: 50). K podobným alternacím a kolísání dochází i před osobním zájmenem typu *o*, *a*, *os*, *as*: *ame-os* ['ɛmiu] / ['ɛmju] „měj je rád“.

5.2.2.3.2 Trojhlásky orální

Realizace trojhlásek jsou někdy interpretovány jako kombinace vokálu a diftongu sestupného (Mateus et al. 2003: 1045–1046). Také zde platí, že po velárních konsonantech jsou trojhlásky stabilnější³¹: [waj]: *Uruguai* [uru'gway], [wej]: *enxagui* [ɛ̃'ʃɛ'gwej] „opláchl jsem“, [wiɥ]: *deliniquiu* [dɛ̃li'kwɨɥ] „prohřešil se“. V následující tabulce, upravené pro evropskou portugalskou podle Azeveda (1981: 20), uvádíme možné realizace a alternace orálních triftongů.

Tabulka 4: Realizace a alternace orálních triftongů (viz Azevedo 1981: 20)

možné realizace	doklady
[waj] ~ [uaj]	<i>suais</i> ['swajʃ] / [su'ajʃ] „potíte se“
[wej] ~ [uej]	<i>suei</i> ['swɛj] / [su'ɛj] „potil jsem se“
[wiɥ] ~ [uiɥ]	<i>ruiu</i> ['rwiɥ] / [ru'ɨɥ] „zřítíl se“
[jai] ~ [iai]	<i>fais</i> ['fajʃ] / [fi'ajʃ] „důvěřovali jste“
[jei] ~ [iei]	<i>fiei</i> ['fɛj] / [fi'ɛj] „důvěřoval jsem“

5.2.2.4 Dvojhlásky a trojhlásky nazální

5.2.2.4.1 Dvojhlásky nazální

Almeida (1976: 360) s odvoláním na Lacerdu a Heada uvádí, že nosovost se u dvojhlásek projevuje v jejich střední a finální části, průběh prý je ve směru orální – nazální. My se tu však přidržíme názoru, podle něhož rys nosovosti přísluší oběma komponentům, tj. samohlásce i polosamohlásce (Faria – Pedro – Duarte – Gouveia 1996, Mateus 1982, Mateus et al. 2003). Dvojhlásky nazální jsou pouze sestupné (Almeida 1976).

Dvojhláska [ũĩ] se realizuje ve slabice

- **přízvučné**, a to pouze ve dvou slovech: *muito* (*-a*, *-os*, *-as*) ['mũĩtu] „mnoho“, *ruim* [rũĩ(ɲ)] nebo [ruĩ(ɲ)] „zlý“ (Almeida 1976).

³¹ Viz výše otázka stability stoupavých diftongů.

Dvojhlasčka [õĩ] se vyskytuje ve slabice

- **přízvučné** ve 3. osobě singuláru indikativu přítentú slovesa *pôr* a složenin *supor*, *propor*: *põe* [põĩ(ŋ)] „pokládá“, *supõe* [su'põĩ(ŋ)] „předpokládá“, *propõe* [pru'põĩ(ŋ)] „navrhuje“.

Před finálním [ʃ] se, podobně jako po nosových samohláskách, realizuje velmi slabé [ʳ], což platí pro všechny nosové diftongy a triftongy (Almeida 1976: 361). Lze to doložit jednak příklady 2. osoby singuláru indikativu přítentú slovesa *pôr* a jeho složenin: *pões* [põĩʃ] „pokládáš“, *propões* [pru'põĩʃ] „navrhuješ“, jednak plurálem řady jmen na -ão: *ladrões* [lɛ'ðrõĩʃ] „zlodějí“, *limões* [li'mõĩʃ] „citróny“, *nações* [nɛ'sõĩʃ] „národy“.

Dvojhlasčka [ẽĩ] se realizuje

- ve slabice **přízvučné** uprostřed slova ve tvarech 3. osoby plurálu některých nepravidelných sloves, např. *ter* a jeho složeniny *manter*: *têm* [tẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „oni mají“, *mantêm* [mẽĩ'tẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „oni udržují“, *vir* a jeho složeniny *convir*: *vêm* [vẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „přicházejí“, *convêm* [kõ'vẽĩ(ŋ)ẽĩ(ŋ)] „vyhovují“;
- ve slabice **přízvučné finální**: *também* [tẽĩ'mbẽĩ(ŋ)] „také“, *desdém* [dẽĩ'ðẽĩ(ŋ)] „pohrdání“;
- ve slabice **přízvučné finální** v plurálu některých substantiv a adjektiv na -ão: *alemães* [ɛlɛ'mẽĩʃ] „Němci / němečtí“, *atalães* [kɛtɛ'lẽĩʃ] „Katalánci / katalánští“, *capitães* [kɛpi'tẽĩʃ] „kapitáni“;
- v jednoslabičných slovech a tvarech slov: *bem* [bẽĩ(ŋ)] „dobře“, *mãe* [mẽĩ(ŋ)] „matka“, *mães* [mẽĩʃ] „matky“, *pães* [pẽĩʃ] „chleby“, *tem* [tẽĩ(ŋ)] „on má“, *tens* [tẽĩʃ] „máš“, *vem* [vẽĩ(ŋ)] „on přichází“ apod.;
- ve slabice **posttonické** ve 3. osobě plurálu sloves 2. a 3. třídy: *comem* [kõmẽĩ(ŋ)] „jedí“, *partem* [partẽĩ(ŋ)] „odjíždějí“;
- ve slabice **posttonické** u substantiv: *homem* [õmẽĩ(ŋ)] „muž“, *viagem* [vjaʒẽĩ(ŋ)] „cesta“, *homens* [õmẽĩʃ] „muži“, *viagens* [vjaʒẽĩʃ] „cesty“ apod.

Dvojhlasčka [ẽũ] se realizuje

- ve slabice **přízvučné finální** u substantiv: *tubarão* [tuβɛ'rẽũ(ŋ)] „žralok“, *capitão* [kɛpi'tẽũ(ŋ)] „kapitán“, *cidadãos* [siðɛ'ðẽũʃ] „občané“;
- ve slabice **přízvučné finální** u sloves ve 3. osobě plurálu indikativu futura: *mandarão* [mẽĩ'dɛ'rẽũ(ŋ)] „pošlou“, *darão* [dɛ'rẽũ(ŋ)] „dají“, *verão* [vɛ'rẽũ(ŋ)] „uvidí“;

- v jednoslabičných slovech a slovních tvarech: *tão* [tẽũ(ŋ)] „tolik“, *são* [sẽũ(ŋ)] „zdravý“, *mão* [mẽũ(ŋ)] „ruka“; před [ʃ]: *sãos* [sẽũʃ] „zdraví“, *mãos* [mẽũʃ] „ruce“;
- ve slabice **posttonické** ve 3. osobě plurálu indikativu přítentú: *ficam* [fikẽũ(ŋ)] „zůstávají“, *pagam* [pagẽũ(ŋ)] „platí“ a ve 3. osobě plurálu indikativu perfekta jednoduchého: *ficaram* [fi'karẽũ(ŋ)] „zůstali“, *pagaram* [pɛ'rɛrẽũ(ŋ)] „zaplatili“;
- ve slabice **posttonické** u substantiv: *sótão* [sõtẽũ(ŋ)] „podkrovní“, *órgão* [õrgẽũ(ŋ)] „orgán“, *órfão* [õrfẽũ(ŋ)] „sirotek“.

Viděli jsme, že po nosových dvojhlasčkách se realizuje nazální skluz, a to ve velmi oslabené podobě ([ʳ]) na konci slova před frikativou [ʃ] a fakultativně na úplném konci slova. V tomto postavení má podobu palatály [ɲ] po předních samohláskách a veláry [ŋ] po samohláskách zadních.

Syntaktická fonetika

Před samohláskou následujícího slova může dojít, podobně jako v případech nosové samohlásky [ĩ], ke kolísání mezi realizací čistých nazál (nazálních polovokálů) a těchto hlásek doprovázených nazálním skluzem: *fim horrível* [fi'õ'rivɛl] / [fi'o'rivɛl] „strašný konec“, *tem isso* [tẽĩ'isu] / [tẽĩ'isu] „má to“, *nem um* [nẽĩ'ũ(ŋ)] / [nẽĩ'ũ(ŋ)] „ani jeden“.

5.2.2.4.2 Trojhlasčky nazální

V evropské portugalštině existují tyto trojhlasčky nazální:

[jẽũ] *pião* [pjẽũ(ŋ)] „káča“ (hračka),

[vẽũ] *saguão* [sa'gũẽũ(ŋ)] „vnitřní dvůr“, *tabuão* [tɛ'bũẽũ(ŋ)] „velké prkno“, *truão* [trũẽũ(ŋ)] „šásek“,

[võĩ] *delinquem* [dɛ'lĩ'kwõĩ(ŋ)] „prohřešují se“,

[võũ] *saguões* [sa'gũõũʃ] „vnitřní dvory“, *tabuões* [tɛ'bũõũʃ] „velká prkna“.

Také v tomto případě se uvedená hlásková spojení mohou realizovat ve dvou variantách závislých na tempu promluvy. Při rychlé promluvě je hlásková skupina vyslovena jako triftong, avšak při pomalé se vysloví dvojslabičně spojením orálního vokálu a sestupného nazálního diftongu. Jako příklady lze uvést: *pião* [pjẽũ(ŋ)] / [pi'ẽũ(ŋ)], *saguão* [sa'gũẽũ(ŋ)] / [saɣu'ẽũ(ŋ)], *tabuão* [tɛ'bũẽũ(ŋ)] / [tɛβu'ẽũ(ŋ)], *truão* [trũẽũ(ŋ)] / [tru'ẽũ(ŋ)]; *saguões* [sa'gũõũʃ] / [saɣu'õũʃ], *tabuões* [tɛ'bũõũʃ] / [tɛβu'õũʃ], *truões* [trũõũʃ] / [tru'õũʃ].